

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

CHRISTIANSFELD

I FORTID OG NUTID

FEMTE UDGAVE 1948

UDGIVET AF TURISTFORENINGEN FOR CHRISTIANSFELD
OG OMEGN

CHRISTIANSFELD

I FORTID OG NUTID

OG

EN KORTFATTET HISTORIE OM
BRØDREMENIGHEDEN

FEMTE UDGAVE

1948

UDGIVET AF
TURISTFORENINGEN FOR CHRISTIANSFELD
OG OMEGN

Forord til femte Udgave

Turistforeningen udsender i Aar femte Udgave af dette Skrift. Som Kilder er følgende Bøger, Skrifter og utrykte Overleveringer benyttede:

Brødremenighedens Arkiv, Christiansfeld.

Brødremenighedens Missionsblad 1945 og 47.

M. H. Løbner: „Brødremenigheden, dens Historie og Opgave“, udkom 1912.

Rückblick auf die 100-jährige Geschichte Christiansfelds, udkom 1873.

Jahrbücher der Brüdergemeine.

Jens Holdt, Brede: Elevfortegnelse fra Christiansfelds Kostskoler 1775—1891; findes optaget i Sønderjydske Aarbøger J. Halvbind 1944.

Dr. Th. O. Achelis: „Christiansfelds Anfänge“; i „Schriften des Vereins für Schlesw.-Holst. Kirchengeschichte“, 2. R. 9 Bd. 1. H. 1930.

B. Achtnich: „Summarische Tabelle zum Zuwachs der Einwohner in Christiansfeld 1772—1802“.

Degn Hansen, Tyrstrup: 1912: Erindringer om Kammerherreinde von Holstein.

Billederne af Tyrstrupgaard, Pige- og Drengeskolen saavel som Gemein-Logis, er udført af Fotograf Bau, der har levet 1815—1892.

Vaabenet paa Omslaget er Greve v. Zinzendorfs, Brødremenighedens Stifter.

Samtlige Klicheer med dertil hørende Tegninger samt Trykning er udført i Fr. Martins Bogtrykkeri i Christiansfeld.

Aftryk af Teksten i denne Udgave maa kun ske med Kildeangivelse, og Klicheerne kun, saafremt disse bliver anvendt i samme Trykkeri, som dette Skrift er trykt.

Udgiveren.

Brødremenighedens Historie

Christiansfeld har bestaaet siden 1773 og blev anlagt som en Brødremenighed.

Før vi fordyber os i Christiansfelds Historie, vil vi kaste et Blik tilbage og se, hvad der har været Aarsagen til Christiansfelds Grundlæggelse.

Brødremenigheden, der er ældre end den luth. Røformation, rækker i sin Oprindelse tilbage til 1415, da evang. troende i Böhmen og Mähren, efter Joh. Hus's Martyrdød paa Baalet i Konstanz, dannede et Samfund, hvis voksne Medlemmer kaldte sig Brødre og Søstre.

Over 40 Aar senere, nemlig 1457, finder vi dem boddende i Byen **Kunwald** i Böhmen. Sammen med ligesindede Brødre paa de forskellige Steder i Böhmen og Mähren kaldte de sig **Unitas fratrum**=Brødresamfund eg. Brødreenheden d. v. s. Brødre, som i Kærlighed har forenet sig til et Kirke-Legeme, herfra stammer Navnet Brødremenigheden.

Om Brødremenigheden har Martin Luther engang sagt: „at siden Aposteltiden har der ikke været nogen Kirke, der er kommet de apostolske Menigheder saa nær, som de böhmiske Brødre“.

Paa Grund af de mange Fjender, som Brødremenigheden efterhaanden fik, blev den indviklet i Religionskrigene, som rasede 1618—27, og næsten tilintetgjort. Spredte Rester udvandrede bl. a. til Sachsen, hvor de paa et af **Greve v. Zinzendorfs** Godser fandt en venlig Modtagelse. Greve v. Zinzendorf, hvis Bedstefader selv for Troens Skyld havde forladt alt, gav dem Lov til at

bosætte sig ved Skraaningen af Hutbjerget. Her paa-begyndtes det første Hus den 17. Juni 1722, og den vor-dende Koloni fik Navnet **Herrnhut** (Herrens Varetægt). „Paa Hutbjerget skulde der opstaa en Stad, der ikke alene staa under Herrens Varetægt, men ogsaa alle dens Indbyggere skulde staa paa Vagt for Herren, saa at der hverken Dag eller Nat maa ties om Herren i den.“

Her skal kun i korte Træk berettes om Greve v. Zin-zendorfs Liv. Grevens Manddomsgerning er knyttet saa stærkt sammen med Brødremenighedens Historie, at det vil være næsten umuligt udførligt at beskrive hans Person alene.

Zinzendorfs Familie tilhørte Østrigs ældste Adel. Ved Kejser Leopold I var Familien ophøjet i Rigsgreve-standen.

Greve Nicolaus Ludwig v. Zinzendorf blev født den 26. Maj 1700 i Dresden i Sachsen i den Gade, der den Dag i Dag bærer hans Navn. Faderen var Minister ved det sachsiske Hof, han led af en snigende Sygdom og døde 6 Uger efter den lille Greves Fødsel. Forældrene var begge fromme Mennesker og havde personlig For-bindelse med Spener, der stod Fadder ved Drengens Daab. Moderen ægtede senere den preussiske Feltmar-skal von Natzmer, og Sønnen, som var det eneste Barn, blev overgivet til sin Mormor, Enkefru v. Gersdorf i Grosshennersdorf i det sydøstlige Sachsen 1703. Her hos den fromme Bedstemoder og hendes ugifte Datter, Tante Henrietta, henlevede han sine Barndomsaar og lærte tidligt Frelseren at kende.

Fra sit 10. til sit 16. Aar besøgte han Franckes Pæda-gogium i Halle, og derefter studerede han Retsviden-skab i Wittenberg. Efter disse Aars flittige Studium foretog han en Udenlandsrejse, som Skikken dengang bød de unge Adelsmænd, og i 1721 overtog han efter sin Families Ønske et Embede som Hof- og Justitsraad i Dresden. Paa denne Udenlandsrejse kom Greven ogsaa til Düsseldorf, hvor han i Galleriet saa et Billede af

den tornekronede Frelser med Underskriften: „Det har jeg gjort for dig, hvad har du gjort for mig?“ Dette Billede gjorde et stærkt Indtryk paa den unge Greve, og Ordene under dette blev netop det Adelspræg, der gennem Zinzendorf siden blev givet Brødremenigheden.

Ifølge sin Rang og høje Stilling kom Greven jo i Forbindelse med den fornemme Verden og saa det overdaadige Liv ved Hoffet, men hans Hjerte var der ikke; derfor købte han i 1721 Godset Berthelsdorf af sin Bedstemoder for her at leve som en kristen Godsejer. Her sluttede han med sin Ungdomsven Baron v. Wattenille og Præsterne Rothe og Scheffer et Forbund, som han kaldte „de fire Brødres Forbund“, som gik ud paa at vinde Sjæle for Herren.

I 1722 ægtede han Grevinde Erdmuth Dorothea v. Reuss, Ægteskabet var velsignet med 12 Børn, 6 Sønner og 6 Døtre.

Grevens Blik var ogsaa rettet imod Danmark, han haabede at faa Ansættelse ved det fromme danske Hof, han kendte Kong Christian VI personlig og var Fætter til Dronning Sofie Magdalenes Moder. Ved Hoffet satte man ham meget højt, og han blev af Kongen udnævnt til Storkorsridder af Dannebrog; der var ogsaa Tale om at gøre ham til Minister, og Greven fremsatte selv en Plan om at oprette et „Universitet, der kunde fylde hele Verden med Kristi Evangelium“. Forskellige Forhold og Grevens egen Familie formaaede dog at faa Stemningen ved Hoffet vendt imod ham, og hans Planer med Danmark blev aldrig udført.

Gud havde andre Planer med Zinzendorf, hans Livsopgave skulde blive at kalde den gamle Brødremenighed til Live igen og tjene denne til sin Død den 9. Maj 1760.

Kolonien Herrnhut voksede og talte snart 300 Indbyggere. Hovedstammen var fra Mähren; dog ogsaa fra andre Egne strømmede der Mennesker til, fordi de haabede her at finde et Fristed for deres Tro. Dette var Begyndelsen til den fornyede Brødrekirke.

*N. L. v. Zinzendorf
1700—1760*

Da den første Brødremenighed opstod i Herrnhut, var der særlig to Strømninger, der mødtes; den ene kom fra Pietismen ved Greve v. Zinzendorf, og den anden Strømning kom fra Böhmen og Mähren; det var fattige, jævne Haandværkere og Bønder uden større Uddannelse, vante til at regne med Livets haarde Virkelighed, med mange ydre Savn, Lidelse og Forfølgelse, men trofaste og udholdende i deres overleverede, evangeliske Tro. Af disse to modstridende Strømninger udsprang der et religiøst Liv, som man næppe har set

Mage til, og som har ført til et verdensomspændende Arbejde i nu godt 200 Aar.

Den fornyede Brødrekirke optog sin gamle Arv som en statsfri Kirke ved Siden af de forskellige Folkekirker med et selvstændigt kirkeligt Embede, grundlagt paa Guds Ord og de to Sakramenter. De gudstjenstlige Former med deres rige Liturgi ønskedes holdt i Lighed med Oldkirkens. 1775 enedes man om Forfatningen, saaledes som den i Princippet er det endnu. Ledelsen af Brødremenigheden blev overdraget en Unitetsdirektion, hvis Medlemmer skulde vælges af Synoderne. Disse traadte sædvanligt sammen hvert femte Aar, senere dog hvert andet Aar, og bestod hovedsageligt af Udsendinge fra de enkelte Menigheder. Ledelsen af disse sker gennem Ældsteraad. Biskopperne skulde ikke have med Styrelsen at gøre, deres Gerning var at udføre Ordinationen, som i Brødremenigheden er taget i Arv fra den gamle Kirke (apostoliske Succession)*).

I Brødrekirken findes en tredobbelt Ordination. Den første er Præstevielsen, eller rettere sagt Ordinanden vies til Diakonus indenfor den evang. Brødrekirke, den næste er Presbyter — og den tredje Bispevielsen.

Grev Zinzendorfs Aand tro udøves fra Brødremenighedens Side ingen Propaganda for at drage Folk bort fra deres egen Kirke, thi Brødremenighedens Kald er ikke at rejse Alter mod Alter.

Menighedens Overordnede tituleres ikke af Medlemmerne, men de tiltales med Navnet „Broder“ eller „Søster“, dette har været i Brug siden Aaret 1457. Mændene i hele Brødremenigheden tiltaler hverandre med „du“, selv om de ikke har set hinanden før; Kvinderne bruger ligeledes Tiltalen „du“. Ogsaa til Præsten og Biskoppen siger Mændene „du“; men det formindsker

*) Denne Antagelse menes ikke at være helt paalidelig, for en evangelisk Betragtning vel noget uvæsentligt; men saaledes stod det ikke for hin Tids Kristne.

ingenlunde Agtelsen og Ærefrygten for de overordnede i Menigheden.

Da Prins Carl af Danmark, der boede paa Vemmetofte, ønskede nærmere Oplysning om Brødremenigheden, blev David Nitschmann og dennes Fætter Johann Nitschmann 6. 10. 1727 sendt af Sted til Danmark med en kort Fremstilling af Herrnhuts Historie. Disse to Brødre fortæller selv meget interessant om denne Rejse i deres Levnedbeskrivelse. Det har altid været Skik og Brug i Brødremenigheden, at man nedskrev sine Livserindringer, hvilke saa af Præsten bliver oplæst ved Begravelsen.

Disse to Sendemænd har for vor Egnns vedkommende fulgt den gamle Kongevej, der i sin Tid førte over Tyrstrupgaard's Arealer, og ved Snoghøj saa de den 15. i s. Md. paa den lange Fodrejse fra Herrnhut over Hamburg for første Gang Lillebælt.

En Stenhøj ved Christiansfeld med Aarstallene 1560—1854 viser nu det Sted, hvor Kongevejen før har gaaet.

De fik en god Modtagelse og vendte glade tilbage. Hermed var tillige den første Forbindelse knyttet med det danske Hof. Af stor Betydning blev Grev Zinzendorfs Rejse til samme Hof i Aaret 1731. Christian VI havde som Kronprins personlig lært Greven at kende i Tyskland og indbød ham til sin Kroning i Juli 1731. Zinzendorfs Ophold i København, som varede to Maaneder, skulde imidlertid faa en ikke ringe Betydning derved, at det gav Anledning til, at Brødremenighedens Hedningemission tog sin Begyndelse.

Fra Herrnhut drog den 21. August 1732 de første Missionærer, David Nitschmann og Leonhard Dober, over Hamburg og København til Øen S t. T h o m a s i det tidl. Dansk Vestindien.

19. Januar 1733 blev de næste Missionærer, Fætrene Matthäus og Christian Stach sammen med Christian David udsendt til Grønland. Rejsen gik da over Ekernförde og København. Missionsvirksomheden her

blev Aar 1900 overgivet til den danske Folkekirke. I de følgende Aar fortsattes Udsendelsen af Missionærer til Labrador, Alaska, Syd Kalifornien, Vestindien: St. Croix, St. Johns, Antigua, Jamaica, Barbados, St. Kitts og fl. a. St. Mellem Amerika: Nikaragua og Honduras. Syd Amerika: Brit. Guayana, Surinam. Sydafrika-Vest, Sydafrika-Øst, Øst Afrika: Nyassa og Unyamvesi. Asien, Vest Himalaya.

Missionsforsøg maatte efter kortere eller længere Tid opgives i Algier, Ægypten, Persien, Australien, paa Guldkysten, paa Nikobarerne og Trankebar i Østindien.

Efter at Brødremenighedens Hedningemission 1732 paabegyndte sin Gerning blandt Verdens vildeste Folkeslag, har den udbredt sig baade mod Nord og Syd samt Øst og Vest og staar nu som en sluttet Missionskirke, der indtil den første Verdenskrigs Udbrud blev ledet af een Missionsdirektion, som havde sit Sæde i Herrnhut.

Efter Herrnhuts Grundlæggelse anlagdes der mange Menigheder rundt omkring i Tyskland; man gik endog ud over Landets Grænser, saaledes til Danmark, England, Holland, til Nord- og Syd-Amerika.

Grev Zinzendorf gav 1749 Stødet til, at samilige Brødremenigheder paa det europæiske Fastland skulde staa under Ledelsen af: „Det kontinentale Brødre-Unitet“ („Die kontinentale Brüder-Unität“) med Hovedsæde i Herrnhut.

Brødremenighederne i England og Irland under: „Det britiske Brødre-Unitet“ („The Moravian Church in the United Kingdom“) med Hovedsæde i London. Brødremenighederne i Nord Amerika under: „Det amerikanske Brødre-Unitet“ („The Moravian Church in North America“) med Hovedsæde i Bethlehem, Pa., henholdsvis Winston-Salem, N.C. Efter den første Verdenskrigs Ophør har disse Autoriteter som een Enhed overtaget Ledelsen af Brødremenighedens Missionsgerning over hele Verden.

Brødremenighedens internationale Karakter tolkes bedst i den af K. B. Garve digtede Salme, der lyder saaledes:

I fjerne Lande, / paa øde Øers Kyst, / bag store Vande, / i Nord og Syd og Øst / vort Brødrefolk i mange Tunger / Salmer til Mesterens Ære sjunger.

Hvor end vi lande, / vi samles af hans Haand. / Til alle Strande / er strakt vort Brødrebånd. / I ham, som Aandens Fred os giver, / ogsaa adskilte forbundne bliver.

Under „Det kontinentale Brødre-Unitet“s Ledelse hører følgende Brødremenigheder i Tyskland, Holland, Schweiz og Danmark.

I Tyskland: Herrnhut (1722), Niesky (1742), Berlin (1744), Ebersdorf (1746), Neudietendorf (1750), Neuwied (1750), Kleinwelka (1751), Rixdorf (1753), siden 1912 kaldet: Neukölln, Gnadau (1767), Königsfeld (1807), Dresden (1904), Hamburg (1911) og Bad Boll (1920).

I Holland: Amsterdam (1744), Haarlem (1744) og Zeist (1746).

I Schweiz: Montmirail (1873), Peseux (1873).

I Danmark: Christiansfeld (1773).

I „Det britiske Brødre-Unitet“ fandtes 1936 41 Brødremenigheder; her skal nogle faa af disse nævnes: Fulneck, Manchester, Fairfield, London, Bristol, Belfast, Gracehill.

I „Det amerikanske Brødre-Unitet“ fandtes 1936 146 Brødremenigheder, af hvilke her skal nævnes: Bethlehem, Emmaus, Lititz i Pa., New Dorp, Castleton Hill i N.Y., Sharon i Ohio, Indianapolis i Ind., Unionville i Mich., Ebenezer, Lake Mills, Watertorn i Wisc., Gracehill i I., Hebron i Minn., Bethel i N.D., Winston-Salem, Bethania, Kernersville i N.C.

Brødremenighederne i Tyskland, med Undtagelse af Ebersdorf, Gnadau, Königsfeld og Neuwied har jo lidt uhyre Tab ved Krigens Ødelæggelser. Mange Kirker og Skoler og andre Bygninger er lagt i Ruiner, dette gælder særligt Modermenigheden Herrnhut, der nu ligger i den russiske Zone.

Alle de Menigheder, der laa i det Omraade, der nu er besat af Polen, er forsvundet, nemlig: Gnadenfrei (siden 1743), Gnadenberg (1743), Neusalz (1744), Gnadenfeld (1782) og Hausdorf (1873), og store Skarer af Menighedsmedlemmerne lever nu som Flygtninge, delvis i de uskadte Menigheder og ellers spredt rundt i Tyskland.

En Del har dog fundet sammen paany, og da dette skrives, er man ved at finde Fodfæste andre Steder i Tyskland, saasom i

Baraklejren ved Alexisdorf i Nærheden af den hollandske Grænse og har kaldt den nye Menighed for: Neu-Gnadenfeld. Et andet Sted, ogsaa i en Baraklejr, Borstel ved Hannover, og denne Lejr vil saa faa Navnet: Neu-Gnadenfrei.

Det er jo indlysende, at det daglige Ophold i disse Baraklejre er alt andet end gode og meget primitive, og fra Brødremenigheder, der ingen nævneværdig Overlast har lidt, hjælper man paa alle mulige Maader.

Baade Neu-Gnadenfeld og Neu-Gnadenfrei skal minde om de to Menigheder Gnadenfeld og Gnadenfrei, der ikke mere er til.

Om Gnadenfeld lyder Beretningen, at Indbyggerne 25. 1. 1945 maatte flygte over Hals og Hoved, og at de større Bygninger blev skudt i Brand. Om Gnadenfrei, at en stor Del i Februar 1945 maatte forlade Byen, og et Aar efter, da de nye Magthavere, Polakkerne, tog Byen i Besiddelse, maatte de sidste Indbyggere flygte, og dette skete netop paa Langfredag 1946. Torsdag efter Paaske satte Polakkerne Kirkebygningen i Brand.

Brødremenigheden opretholder i mange Lande Indrø Missionsarbejdet under Betegnelsen: Diaspora.

Her skal nævnes en Del af disse Diasporavirksomheder, som Brødremenigheden har uden for Danmarks Grænser.

Sverige: Stockholm.

Schweiz: Basel, Zürich, Bern, Peseux, Genf og Menziken.

Tyskland: Heidelberg, Tübingen og forskellige andre Steder.

Ligesom de strandede Missionsforsøg maatte ogsaa andre Forsøg standses, der hvor Betingelserne ikke var til Stede for en mulig Opblomstring af en vordende Brødremenighed, nemlig:

I Letland, Litauen og Lapland; Moskva, Sarepta og St. Petersburg i det tidl. Rusland; Herrendyk i Holland; Le Locle og Chaux de Fonds i Schweiz; Altona, Barby, Goldberg, Guben, Herrenhaag, Marienborn, Norden i Tyskland samt Pilgerruh i Holsten.

Siden 1881 staar Spedalskheds-Asylet „Moravian Leper Home at Jerusalem“ ogsaa under Brødremenighedens Ledelse. —

Lodkastning indenfor Brødremenigheden overtog Zinzendorf 1727 efter den gamle Brødremenighed. Loddets Anvendelse skete ved alle vigtige Afgørelser.

I en vis Tidsperiode blev Lodkastning ogsaa anvendt

ved den første Altergang, ved Optagelse i Menigheden og ved Køb og Salg af Menighedens Ejendom osv. Lidt efter lidt blev dets Brug indskrænket, og siden 1889 er Lodkastning helt afskaffet. —

Paa Litteraturens Omraade staar Brødremenigheden Verden over paa samme Højde som de andre Kirker. Den ejer sin egen Salmebog med dertil hørende Melodier, der tildels er særegne for Brødremenigheden. En stor Del af Salmerne saavel som Melodierne er gaaet over i Folkekirkens Eje.

Løsenbogen udgives paa 29 forskellige Sprog:

I Europa: Paa czeckisk, dansk, engelsk, estnisk, finsk, fransk, hollandsk, norsk, polsk, svensk, tysk, ukrainsk, ungarsk og spansk.

Amerika: Eskimo, Moskito, Negerengelsk.

Afrika: Afrikaans, Suto-Sproget, Ovambo-Sproget, Hosa-Sproget, Kinyamwezi, Kisuaheli, Sechwana-Sproget, Xosa-Sproget.

Asien: Kinesisk, japansk og Kol-Sproget.

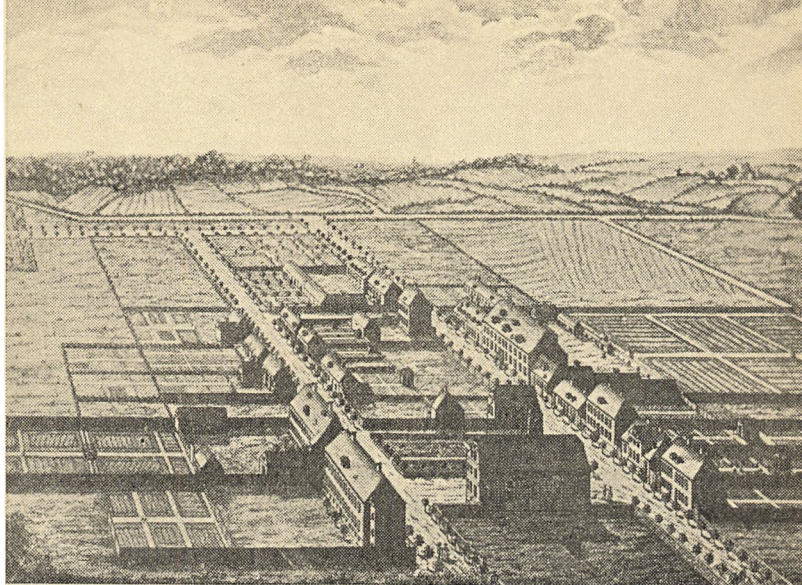
Løsenbogen forbinder saaledes Kristne af mange Folkeslag gennem det samme Guds Ord og Bøn. —

En teologisk Uddannelse har Brødremenigheden i Tyskland ikke kunnet genoptage endnu, saa dens Teologer maa foreløbig besøge andre Fakulteter. — Menighedsblade og Missionstidsskrifter kan ikke udkomme paa Grund af Papirmangel. Derimod har man med Hjælp fra Udlandet stadig kunnet udgive Løsenbogen.

Af disse Skoler, som Brødremenigheden endnu har, ligger der 2 i Østzonen: nemlig Gnadau og Neudietendorf, og i Vestzonen: Königsfeld, Tossens og Hohenkirchen.

Den europæisk-kontinentale Brødreneunits Synode afholdtes første Gang efter 8 Aars Afbrydelse 15.—22. August 1947 i Bad Boll i Württemberg, et Sted, der særlig er kendt i Forbindelse med Navnet Blumhardt. Efter at de to Blumhardter, Fader og Søn, havde virket her, gik Kurstedet i 1920 over til Brødremenigheden, som stadig har drevet det som kristeligt Kursted og søgt at fortsætte det Menighedsliv og den Aand, som her har haft hjemme. Baade før, under og efter Krigen har begærlige Hænder været ude efter Bygningerne, men de er dog blevet bevaret for Brødremenigheden.

I Synoden deltog Repræsentanter for Brødremenigheden i

Christiansfeld Aar 1780

Tyskland, Schweiz, Holland, Danmark og Sverige samt Gæster fra England og Amerika. Man maatte dog undvære Repræsentanter for Menigheden i den østlige Zone; de havde været nødt til at holde en særlig Distrikts-Synode i Herrnhut. Saadan deler „Jerntæppet“ ubønhørligt Tyskland i to Dele. Nogle faa var dog kommet ovre fra den russiske Zone og var med som Gæster.

En Række skiftende Billeder er draget forbi vore Øjne, idet vi i korte Træk har fulgt Brødremenigheden gennem dens over 500-aarige Historie, og vi vil nu i det efterfølgende høre, hvorledes Christiansfeld blev til en Brødremenighed.

Christiansfeld anlægges

Om Greve v. Zinzendorfs Besøg ved det danske Hof 1731 har vi allerede hørt. I Aaret 1735 foretog Greven atter en Rejse til Hoffet i København. Det er interessant, at Greven ligesom de to andre Sendemænd har passeret den gamle Kongevej, som førte over Tyrstrupgaards Arealer netop paa det Sted, hvor der 40 Aar senere af Kong Christian VII blev givet Koncession til Anlæggelse af en Brødrekoloni. Der var nu knyttet Forbindelse mellem Brødremenigheden og Danmark, og denne førte til, at der 1737 gjordes Forsøg paa at anlægge en Brødrekoloni i Pilgerruh ved Oldesloe i det kongelige Holsten, men den maatte paa Grund af forskellige Omstændigheder atter opløses i 1741. Endnu to Aarhundreder senere findes der i Pilgerruh, der i Mellemtiden er indlemmet i Oldesloe, en Gade ved Navn: „Mährischer Berg“, som saaledes minder om den mähriske Brødre, der har boet der.

Foruden Pilgerruh var der mange Forslag og Planer fremme, som dog aldrig blev til Virkelighed. Saaledes har man 1734 tænkt paa Rinkenæs; 1736 paa Godset Stenderup i Kirkesognet Sieverstedt og i Botslot ved Fahretoft i Kirkesognet Adelby og 1769 paa de Schimmelmannske Godser ved Wandsbeck, indtil det 1772 blev til Alvor med Grundlæggelsen af Brødremenigheden Christiansfeld.

1911 kom det i Hamburg til Stiftelse af en Brødremenighed.

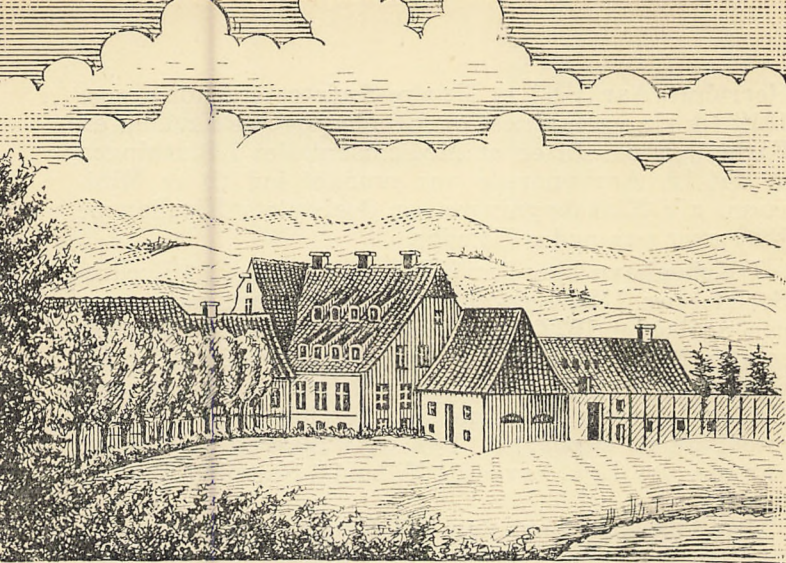
Før Christiansfelds Grundlæggelse anlagdes fra

Herrnhut Aar 1763 et Brødre-Societet i Altona, som 1812 fik sin egen Præst og i Gaden Grosse Freiheit en Kirkebygning. Efter at Medlemsantallet i Slutningen af det 19. Aarhundrede var svundet ind til et Minimum, gik Kirkebygningen og Societetets Ejendomme 1880 over paa andre Hænder.

I **København** blev der **1739** ogsaa dannet et Brødre-Societet og 1784 bygget en Kirke i Stormgade; men den nedlagdes 1922, og Grunden med Kirkebygningen solgtes til Københavns Haandværkerforening, for senere sammen med hele Gadekomplekset at gaa over som Nationalmuseets Ejendom. Societetet havde flere Rejseprædikanter, særlig paa Fyn og i Slesvig; naar disse var paa vor Egn, havde de Tilhold i Stepping Præstegaard.

Aar 1766 blev Christian VII Konge af Danmark, og samtidig kom Grev Struensee til Magten. Han var Kongens Livlæge, intelligent, energisk, og blev i Aaret 1771 Gehejme Kabinetsminister. Faderen var Generalsuperintendenten Adam Struensee i Slesvig.

Denne Statsmand forsøgte paa alle Maader at fremhjelpe Handel, Haandværk og Industri, for derved at hæve Landets Velstand. I Aaret 1768, fra Maj til Jan. 1769, foretog Kongen sin første store Udenlandsrejse. Denne Rejse førte ogsaa den unge Konge med Følge til Holland, hvor man i Zeist med stor Interesse tog den i 1746 anlagte Brødremenighed med alle dens Indretninger og industrielle Virksomheder i Øjesyn, og netop der blev Tanken født m. H. t. at faa noget tilsvarende anlagt i Danmark. Justitsraad Karl August Struensee (en Broder til Gehejme Kabinetsministeren), som var Medlem af Finanskollegiet i København, holdt nu derefter Foredrag for Kongen om Anlæggelse af Fabrikker m. m. Kongen omtalte Rejsen og fortalte om Brødremenigheden i Zeist i Holland, som havde gjort særlig Indtryk paa Majestæten, og paalagde derefter Justitsraad Struensee at henvende sig til Brødremenighedens Direktion i Herrnhut og bede denne om at an-

Tyrstrupgaard Aar 1850

lægge noget tilsvarende i Danmark. Kongen lovede at støtte og beskytte Brødrene paa alle Omraader.

Samtidig med K. A. Struensee fik en anden Mand, Konferensraad Lorenz Prætorius, Medlem af Finanskollegiet ogsaa stor Betydning ved Grundlæggelsen af Christiansfeld. Hans Bedstefader havde været Præst i Dagebøl ved Tønder og Faderen Degn i Burkal; han var netop Leder af Brødremenighedens Societet i København og var saaledes i levende Forbindelse med Brødremenigheden. Til denne Mand henvendte Justitsraad Struensee sig nu med Kongens Anmodning, og Konferensraad Lorenz Prætorius skrev saa til Brødremenighedens Direktion desangaaende den 18. Juni 1771. I Herrnhut blev der stor Glæde over denne Opfordring, ikke alene over den nye Koloni, der skulde oprettes, men ogsaa over, at den allerede i mange Aar drevne Mission i Grønland og dansk Vestindien vilde faa yderligere Fremgang under den unge Konges Velvilje og Beskyttelse. I Direktionens Svar staar bl. a.: „Vi anser

det som en særlig Naade, at Gud har stemt Kongens Hjerter for os.“

Konferensraad Lorenz Prætorius havde en Søn, **Johannes Prætorius** (som senere blev Christiansfeldts første Præst), han havde studeret Teologi og blev nu sammen med en anden af Brødremenighedens Udsendinge, **Jonathan Briant**, der stammede fra Stockholm, opfordret til at finde et passende Sted til Anlæggelse af en Koloni. Imidlertid havde Præsten Prætorius modtaget Efterretning fra Faderen i København om, at den kongelige Avlsgaard **Tyrstrupgaard** i Haderslev Amt netop var til Salg, hvorefter han straks begav sig til Stepping Præstegaard for at tale med Pastor Kastrup, der var en god Ven af Brødremenigheden og alle dens Udsendinge.

Det var den 23. September 1771, at tre Mænd gik fra Stepping Præstegaard ned for at se paa Tyrstrupgaard, nemlig Præsterne Kastrup og Prætorius, samt Branddirektør Jens Hansen, Haderslev, som Mellemand. De skriver selv: Ved hvert Skridt, vi gik, lød det i vore Hjerter: „Her har Herren Lyst til at bo.“ Branddirektør Jens Hansen købte saa Tyrstrupgaard, 175 Tdr. Land, som den højstbydende for en saakaldt Købeskilling og tillige en aarlig Afgift til Kongen paa 226 Rdl. 32 Skilling, og overlod saa Gaarden til Brødremenigheden. Tyrstrupgaard tilhørte en af de mange Borge, som laa paa begge Sider af den gamle Grænse mellem Slesvig og Jylland. 1483 var Erik Emmiksen Ejer, derefter fulgte andre, som tilhørte denne gamle slesvigske Adelsfamilie. Saa blev den købt af Ahlefeldterne, som 1617 solgte den til Gert Rantzau, der ved en Byttekontrakt overlod Gaarden til Kong Christian IV. Siden den Tid var den bortforpagtet indtil 1771, da den købtes af Brødremenigheden. 1919 overgik Gaarden i Propr. Schultz Petersens Eje.

Konferensraad Lorenz Prætorius fik nu Ordre til at udarbejde en Koncession, hvilken blev forelagt Kongen og underskrevet 1771. I Juni 1772 betalte Brødremenig-

heden Købesummen til den Kongelige Kasse og modtog Købekontrakten. Den 13. August s. A. har Kongen egenhændig undertegnet den fyldestgørende Koncession, hvorefter Sagen var i Orden. Koncessionen bød paa mange store Fordele, f. Eks. egen Domstol, ingen Militærtjeneste, ingen Laugtvang, kontante Pengebølb af den „Kongelige Kasse“ til Byggeforetagender, Toldfrihed, Skattelettelser o. m. m. Man kan næsten blive helt misundelig, naar man gennemlæser Ordlyden af denne lange Koncession, der var kongelig i mer end een Henseende.

Denne nye Brødremenigheds By i Danmark skulde kaldes „Christiansfeld“ til Ære for Kong Christian VII, der nu havde givet Brødremenigheden den længe ventede og værdifulde Koncession. I Aaret 1772 blev Christiansfelds Byplan udarbejdet. Arealet var da 33 Tønder Land, der 1829 forøgedes med 118 Tdr. Efter denne Plan blev Grundstykkerne og Gaderne afstukket; som det vil ses paa Billedet „Christiansfeld 1780“ er de 2 Gader anlagt parallelt med hinanden, Gudsageren, Kirkepladsen og de store Haver derimod i Korsform.

Byggematerialet af lysegule Sten blev skaffet til Veje, Tømmeret kom fra Kalmar (Sverige) via Hejlsminde, og flere andre nødvendige Forberedelser blev truffet.

Efter at Tyrstrupgaard var taget i Besiddelse af Brødremenigheden, tog de vordende Beboere af Christiansfeld Ophold der, indtil de første Huse var saa vidt færdige, at de kunde beboes. Den 1. April 1773 lagdes Grundstenen til de første fire Huse, deriblandt Huset, i hvilket de første Gudstjenester holdtes. Da Landevejen Kolding-Haderslev anlagdes 1854, fik Byen delvis et andet Billede, idet nogle Huse, som var blevet bygget efter 1780, maatte nedbrydes. — Byggestilen, der svarer til Empire, er præget af den gamle Brødremenigheds Aand, den er ensartet, fornem og tiltalende i al sin Enkelthed. De lige, rene Gader med de høje Lindetræer harmonerer skønt med Husenes arkitekto-

niske Stilrenhed. Lindetræerne i Gaderne, der 1773 plantedes i regelmæssige Afstande fra hinanden, er desværre efterhaanden enkelte Steder blevet fjernet, fordi Træernes store Kroner spærrede Sollyset ude for de øverste Etager i Husene. Foran de fleste Vinduer til Gaden var anbragt Vinduesskodder, og ved enkelte Huse findes disse den Dag i Dag.

1. April 1776 lagdes Grundstenen til Kirkebygningen, og denne blev indviet 13. August 1777. 1795 blev Kirken udvidet ved Tilbygning af 2 Fløje, en mindre Sal paa Kirkens Loft kom derved ud af Brug. Efter Udvidelsen kan den rumme henved 2000 Personer.

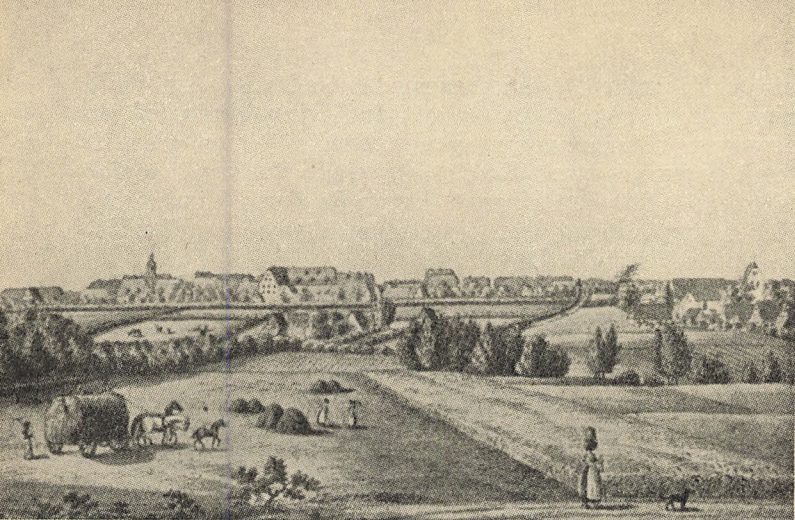
1778 fik Kirken sit første Orgel, leveret af Orgelbygger Paul Geycke i Hamburg, og den første Organist hed David Piersch. 1865 fik Kirken et nyt Orgel, leveret af Marcussen og Søn, Aabenraa. 1917 maatte Orgelets Facadepiber afleveres til Krigsformaal og erstattedes 1922 med nye. 1930 installeredes en Orgelmotor.

1778 fik Kirketaarnet et Ur, leveret af Slægten Bertram Larsen. 1878 erstattedes dette med et nyt. 1894 fik Kirketaarnet sit nuværende Udseende.

Til Kirkens Opvarmning anskaffedes 1900 to Ovne, der 26 Aar senere blev erstattet med et Varme anlæg, leveret af Brødremenighedens Ovnfabrik i Neuwied.

I Kirkens Indre er alt afstemt i hvide Farver, der findes ingen faste Stolerækker, men fritstaaende Bænke. Set fra Prædikebordet, som staar paa en Forhøjning midt for den ene Langvæg, sidder Søstrene paa venstre, Brødrene paa højre Side og Børnene paa de forreste Bænke. Alter findes ikke. Paa Bænkene langs Væggen paa Forhøjningen sad i tidligere Tid Menighedens Foresatte samt Skolernes Lærere og Lærerinder. Bænkene, Gardinerne, Væggene samt Orgelet er alt holdt i hvidt. Præsten har under Gudstjenesten Plads ved Prædikebordet, som staar paa omtalte Forhøjning.

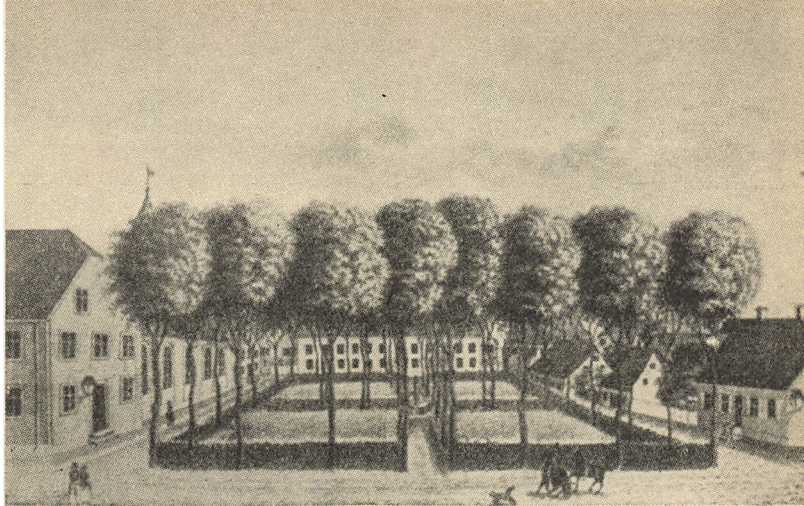
Søndagsgudstjenesten holdes om Formiddagen. Præsten er ikke bundet til at prædike over bestemte Skriftsteder. Præsten bærer ikke Ornat ved de almindelige

Christiansfeldt Aar 1800

Gudstjenester. Under Nadveren, der fejres i Fællesskab og med Fællessang, forbliver Nadvergæsterne paa deres Pladser. Der bruges en trykt Salmes, og selv om Melodierne skifter ved hvert Vers, forstyrres Harmonien ikke derved.

Ved Nadverens Begyndelse rækkes Haanden til den, man sidder nærmest, som Tegn paa, at hvis man i Hjertet har noget imod en Deltager, saa skal det være glemt og tilgivet. Brødet og Vinen bliver omdelt af Menighedstjenere, der ligesom Præsten er iført en hvid Talar. Efter at Brødet under Nadverindstiftelsesordene er indviet, brydes det, og naar alle har faaet Brødet i Haanden, siger Præsten: „Tager og æder det, det er vor Herres Jesu Kristi Legeme.“ Alle, ogsaa Præsten, nyder knælende Brødet paa een Gang (da Nadvergæsterne danner een Menighed), medens Melodien til: „Hellige, Herre Gud! Hellige, stærke Gud! Hellige, barmhjertige Frelser!“ meget svagt præluderes paa Orgelet. Præsten fortsætter, idet han intonerer: „Du evige Gud“, og Menigheden istemmer: „Lad os aldrig savne — Trøsten af din Korsets Død! Forbarm dig,

Kirkepladsen Aar 1800

Herre!“ Menigheden rejser sig, hvorpaa Kalken indvies med Indstiftelsesordene. Præsten rækker Kalken videre, denne gaar fra Haand til Haand, imellem Brødrene paa den ene Side og Søstrene paa den anden Side af Midtergangen. Før Præsten lyser Velsignelsen over Menigheden, istemmer han: „Saa ofte, som I æder dette Brød — Og drikker denne Kalk, — Skal I forkynde Herrens Død, indtil han kommer.“ Menigheden fortsætter: „I sin Genkomst. — Lammets Bryllups Nadvere — Nærmer sig. — Ham skal vi se. — Bruden raaber: Jesus kom! — Kom og hent din Ejendom!“ Ved Nadverhandlingens Slutning giver Nadvergæsten igen sin Sidemand et Haandtryk. — Som Præ- og Postludium spiller Organisten Salmemelodier.

Skrifttemaalet holdes et Par Dage før Altergangen, der som Regel holdes en Gang om Maaneden, desforuden paa Menighedens specielle Festdage, som den 13. August og den 13. November samt Skærtorsdag. Før Nadverens Begyndelse finder der ingen Klokkeringning Sted, men Basunkoret spiller foran Kirkebygningen en dertil egnet Salme.

Kærlighedsmaaltidet (Liebesmahl) er en liturgisk Gudstjeneste, ved hvilken Menigheden og Koret skiftevis synger. Samtidig byder saakaldte Saltjenere særlig dertil fremstillede Boller om og serverer Te i Porcelænskopper. Kærlighedsmaaltidet i sin nuværende Form har været kendt siden i Slutningen af det 18. Aarhundrede og anvendes, naar Brødremenigheden holder Fest. Ogsaa ved andre Lejligheder holdtes det, saaledes ved selve Juleaftensliturgien, og for Christiansfeldts vedkommende blev denne Skik opretholdt netop denne Aften indtil Slutningen af det 19. Aarhundrede.

Det skal endnu nævnes, at „Liebesmahl“ den Dag i Dag ogsaa holdes efter Begravelser, saafremt de paa-rørende ønsker det. Denne Afslutning er ogsaa en langt smukkere Form, end naar der indbydes til Kaffe paa Kroerne og Restauranter, ved hvilken Tonen ofte ikke svarer til Anledningen. —

Ved Barnedaab holdes en særlig Gudstjeneste, ved hvilken Præsten ogsaa bærer den hvide Talar. Først holdes en kort Tale. Ved Daabshandlingen stiller Fadderne sig rundt om Prædikebordet, paa hvilket Døbefadet er hensat. Faderen holder Barnet over Daaben. De stillede Spørgsmaal besvares af de forsamlede Børn. Under selve Daabshandlingen holder Fadderne deres højre Haand udrakt over Barnet, medens Præsten døber Barnet i den treenige Guds Navn. —

Konfirmationen indledes med Korsang og Fællessang. Præsten fremsiger Litaniet, derefter er atter Korsang og Fællessang; saa følger Prædikenen. Dernæst Tale til Konfirmanderne og disses Bekendelse og Løfte. Menigheden synger Salmeverset: „Hos dig, Jesus, vil jeg blive.“ Saa følger den højtidelige Handling, idet Præsten fremsiger et Skriftsted over hver eneste Konfirmand og lyser Velsignelsen over to og to, eftersom der er mange eller færre Konfirmander. For hver Gang Velsignelsen er blevet lyst, istemmer Koret: „Lad Verden ej med al sin Magt os rokke bort fra Daabens Pagt, — men giv, at deres Længsel maa — til dig, til dig

alene staa!“ eller: „Tag, o Jesus, deres Hjerter — fyld dem med din Helligaand; — lad ej Vellyst eller Smerte — rive mer dem af din Haand.“ Efter Konfirmations-handlingen sluttes med Fællessang. —

En Brudevielse former sig saaledes: Efter at hele Menigheden, Brudeparrets Paarørende og Gæsterne er samlede, kommer Brudeparret ind i Kirken, medens der fra Orgelet lyder en Bryllupskoral. Saa følger Fællessang og Tale, dernæst vies Brudeparret efter Brødre-menighedens Ritual. Umiddelbart derefter synger Menigheden: „Hjerte fast til Hjerte bind — Eet i Tanke, eet i Sind, — Og velsign med egen Haand — Kærlighedens stærke Baand.“ Dernæst overrækker Præsten Brudeparret en Bibel fra Brødre-menighedens Bibel- og Traktatselskab i Christiansfeld. Højtideligheden slutter med Korsang og den apostol. Velsignelse. —

Gudstjenesterne i den stille Uge fejres højtideligt og begynder Lørdag Aften før Palmesøndag, idet Lidelseshistorien læses; Læsningen afbrydes ved Salme- og Korsang. Jesu Dødstime Langfredag Eftermiddag fejres særlig højtideligt.

Paaskemorgen 20 Min. før Solopgang samles Menigheden i Kirken, baade Klokkerne og Orgelet er tavse. Naar Præsten kommer ind i Kirken, rejser Menigheden sig, Præsten istemmer: „Herren er opstanden!“ og først nu falder Orgelet ind, idet Menigheden svarer: „Ja, han er sandelig opstanden!“

Efter Sangen: „Oprunden er en Dag saa klar“ læses Paaskemorgenlitanien i Forbindelse med Trosbekendelsen (denne sidste træder ved Gudstjenesterne i Modsætning til Folkekirken mere i Baggrunden). Efter Sangen: „I, som her fik den Ære“, samles man foran Kirken og gaar med Basunkoret ud paa Gudsageren, hvor den liturgiske Andagt fortsættes. Her mindes og nævnes de, der i det sidste Aar er gaaet ind i Evigheden. I mange Aar har den Skik holdt sig, at Basunkoret en Times Tid, før Andagten begyndte, spillede Paaske-salmer i Gaderne. Et Halvthundrede Aar tilbage i Ti-

den var der Paaskenat Korsang paa Gangene, baade i Brødrehuset, Søstrehuset og Enkehuset. —

Julen begynder første Adventssøndag om Morgenen med Basunmusik af Julesalmer i Gaderne. Kl. 10 er der Festgudstjeneste med Korsang. Kl. 17 er der ligeledes Gudstjeneste med den kendte Hosiannasang, en Vekselsang mellem Børnene og Kirkekoret.

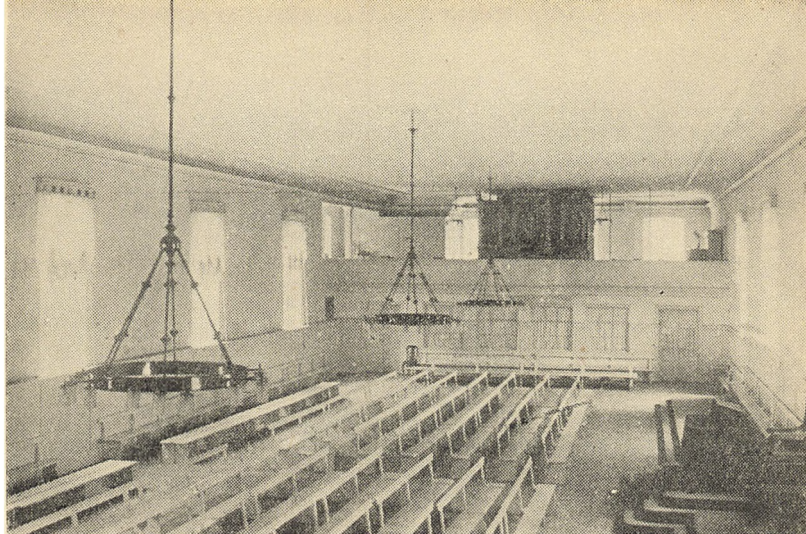
Under Gudstjenesten brænder en stor Adventsstjerne. Denne Stjerne, som nu har fundet Indpas i mange Hjem, stammer fra Brødremenigheden Kleinwelka, hvor den for omtrent halvtreds Aar siden for første Gang kom frem. Den Gang fremstilledes den blot i de bøhmiske røde og hvide Farver.

Juleaften holdes en liturgisk Gudstjeneste i Kirken, skiftende med Salmesang, Korsang, Basunmusik og Børnesang. Før Børnene istemmer deres Julesang, faar hvert Barn et tændt Lys, som skal symbolisere, at Jesus, Julens Sol, skal holde Indtog i Barnesjælen. Ved 21-Tiden spiller Basunkoret Julesalmer i Gaderne.

Nytaarsaften Kl. 20 læses i Kirken Menighedens Memorabilia (Aarsoversigt). Kl. 23,30 samles Menigheden og en stor Vennekreds i Kirken til en Gudstjeneste. Naar Midnatsklokken slaar, afbryder Orgel og Basunmusik Præsten i hans Tale, selv om han er midt i en Sætning. Hele Menigheden rejser sig og synger staaende det første Vers af Salmen: „Nu takker alle Gud!“ som en Tak for det Aar, der er gaaet og ikke lader sig holde tilbage. Derefter læses Løsensordet til den 1. Januar, og Midnatsgudstjenesten slutter med Bøn og Sang. —

Paa Brødremenighedens Festdage er Søstrene iført sort Kjole og hvidt Sjal og har en lille, hvid Kappe paa Hovedet. Kappen bindes ved et Hagebaand af Silke; de ugifte Søstres er lyserøde, de gifte Søstres lyseblaa, og Enkerne har hvide Baand.

Mindedagen den 13. August har for Brødremenigheden i Christiansfeld en dobbelt Betydning. For det første var den 13. August 1727 den aandelige Fødselsdag

Brødremenighedens Kirkesal

for Brødremenigheden i Herrnhut og for det andet fejrer Brødremenigheden i Christiansfeld denne Dag til Minde om, at Kong Christian VII den 13. August 1772 med egenhændig Underskrift stadfæstede Koncessionen af 10. December 1771. —

Menighedens Medlemmer, der er inddelt i Kor, har deres særlige Korfestdage med Festtale, Kærlighedsmaaltid og Nadvere, ved hvilke dertil egnede Salmer benyttes. Om Morgenen saavel som om Aftenen spiller Basunkoret Salmer og Hymner.

Her skal nogle af disse Korfestdage nævnes:

Siden den 4. Maj 1745 fejres der en Søstrefest til Minde om, at Anna Nitschmann paa den Dag dannede en Bedekreds med 18 ugifte Kvinder i Herrnhut.

29. August 1728 oprettede Zinzendorfs Medarbejder Johannes v. Watteville en Bedekreds med 12 ugifte Mænd, og siden 1741 fejres denne Dag som Brødrefest.

7. September har Ægtefolkene deres Festdag siden 1744, fordi Zinzendorf denne Dag blev ægteviet i 1722.

Søstrehuset set fra Gaardsiden

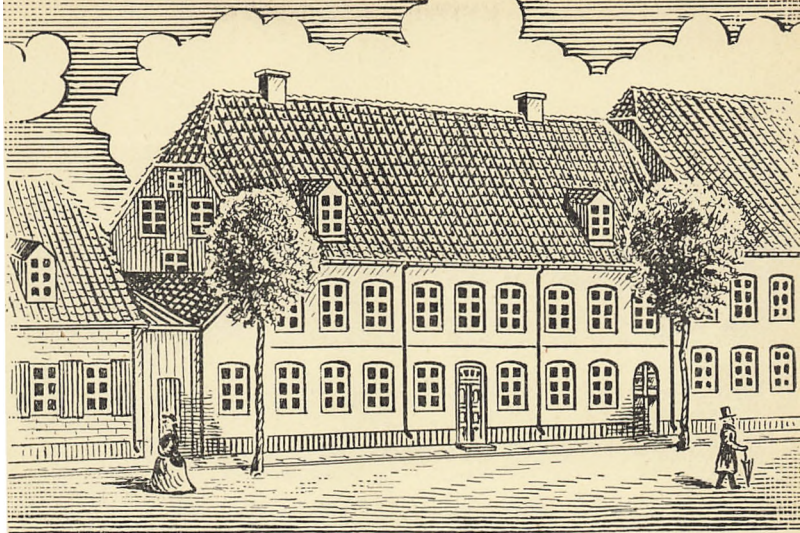
Efter en Vækkelse 17. August 1727 blandt Børnene i Herrnhut fejres denne Dag som Børnefest.

Brødremenighedens Lære- og Trosbekendelse er den samme som i den evangeliske Folkekirke, og Menigheden staar derfor i det bedste Forhold til denne. Kun ydre historiske Forhold præger den som en selvstændig Kirke, og netop i denne kirkelige Selvstændighed har den sin ejendommelige Kraft og Betingelsen for sin verdensomspændende Virksomhed. —

Aar 1775 den 4. Januar begyndtes i Brødrehuset en Kostskole for Drengene. 15. April 1788 blev en 2 Etages Bygning opført til dette Brug (Knabenanstalt), der indviedes 15. November s. A.

Skolebygningen udvidedes 1797 og 1862. Den 8. November s. A. fik Drengene en Gymnastiksal.

15. Februar 1775 begyndtes en Kostskole for Piger med Lokale i den Bygning, som siden 1873 ved en Tavle paa Husets Gavl betegnes som det første Hus i Christiansfeld. 1784 blev ligeledes en 2 Etages Kostskole for Piger opført (Mädchenanstalt), der blev taget i Brug

Kostkole for Drengene, omkring 1859

24. September 1785, Aar 1877 fik Skolen en Tilbygning. Begge Skoler holdt 100 Aarsfest 24. September 1885, henholdsvis 15. November 1888.

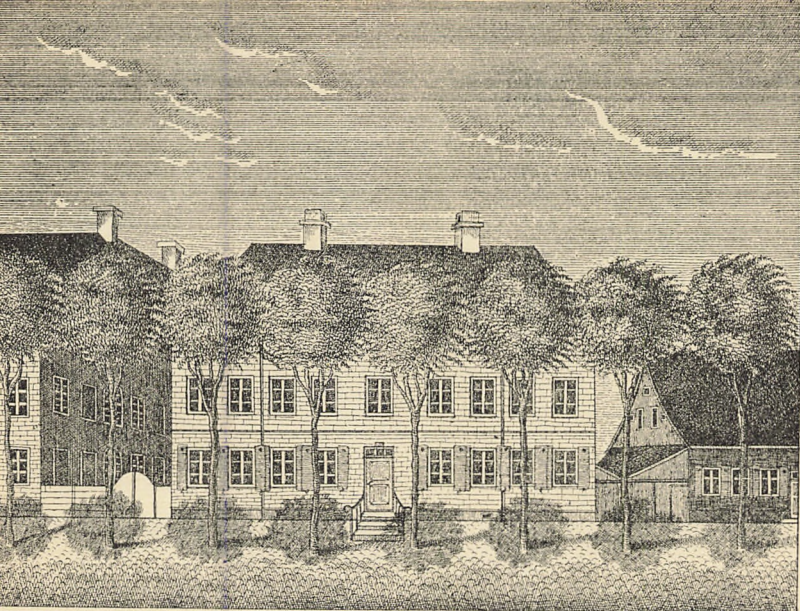
Kostskolerne, hvis Skoleplan var den samme, som Realskolerne har i vore Dage, blev besøgt af Pensionærer, der under Skoleopholdet boede paa selve Skolen, endvidere af Dagskole-Elever (Tagesschüler), der boede hjemme eller var privat indlogerede paa Stedet og kun modtog Undervisningen paa Skolen, samt af Christiansfeld Menigheds Børn (Ortsschüler).

Skolen for Drengene har fra 1775 og ca. 100 Aar fremefter været besøgt af henved 1700 og Skolen for Piger i samme Tidsrum af ca. 1200 Elever.

Børnene blev sendt hertil fra: Danmark, Hertugdømmerne, Tyskland, Norge, Sverige, England, Skotland, Holland, Frankrig, Rusland, Grønland, Syd Afrika og andre Lande.

Her skal i Flæng nogle Elever nævnes ved Navn, der har besøgt Drengeskolen:

Luc. des Mesnards, Saintes. Harold Jones, Brighton. Allan Gul-

Kostskole for Piger, omkring 1865

liland, Glasgow, James Robertson, London, Evelin Hassé, Gracehill, Alf. Brockman, Calcutta, Alb. Dehm, Antigua, F. Hermann, Texas, Paul Dam, Labrador, Andr. Asboe, Grønland, Ephraim Bager, Malmø, P. Arboe, Drammen, Halfdan Bugge, Oslo, Andreas Hansen, Bergen, Ernst Nordblad, Malmø, Reinhold Garve, Altona, J. Chr. Gebauer, København, Jens Simonsen, Ravnholt, P. Degn Timmermann, Skærbæk, P. C. Ebbesen, S. Bjært, J. Chr. Jacobsen, Skjern, Sophus Becker, Aller, Jørgen Marcussen, Aabenraa, Iver Ohlmann, Haderslev, Rudolf Tams, Aller, P. Refshauge, Hvinderup, Chr. Finnemann, Taarning,

og Pigeskolen:

Emilie Wohl, Telemarken, Anna Michaelsen, St. Croix, Julie Page, London, Gertrud Padel, Syd Afrika, Adolfine Herbrich, Grønland, Magr. Mc. Callum, London, Lydia Hatt, Zeist, Martha Kjørboe, Oslo, Inger Norling, Gøteborg, Märtha Ryding, Herwösund, Nina Hauowitz, Aarhus, Anna Schultz, Dalby, Maria Ferslev, Horsens, Hansine Birch, Vedersø, Helma Treschow, København, Amalie Valeur, Viborg, Augusta Frenssen, Barit, Maria Brodersen, Frederikskog, Christine van Laer, Beierholm, Cathr. Heinsen, Grelsbøl, Louise Koopmann, Altona, Meta Barse, Skovbølling, Christine Staal, Taarning.

Efter at Skolerne havde bestaaet i ca. 100 Aar, begyndte Elevantallet at dale i den Grad, at Kostskolerne som saadan i det væsentlige maatte nedlægges 1891. Paaske 1913 smeltedes Dreng- og Pigeskolen sammen til een Skole i een Bygning, nemlig i Drengeskolen. 7. Februar 1920 ophørte denne Skole at staa under Brødremenighedens Ledelse, og Præget, der har baaret Skolerne op gennem Aarene, er derved ophørt. Siden 1920 føres Skolen videre som Privat Mellem- og Realskole.

En planlagt Centralskole med Nabosognet Tyrstrup har, da dette skrives, endnu ikke kunnet realiseres.

Kapitalen til Bebyggelsen og Beplantningen skænkedes for en stor Del som allerede nævnt, af Regeringen og af Brødremenighedens Venner, af hvilke den allerede den Gang havde mange. Byggevirksomheden var størst i Aarene 1773-1784, derefter er der gerne 5-10 Aar imellem de enkelte Bygninger, og 1870 indtræder der en Standsning, som i Begyndelsen af Halvfemserne afbrydes, og derefter er der en jævn og langsom Stigning.

Blystøber Henschel var den første, der 1777 udøvede Bestillingen som Natvægter, han døde 1793, og fire Aar senere lod hans Enke bygge et Hus, der op gennem Aarene er gaaet under Betegnelsen: „Blækhuset“.

1783 inddeles Byen i et Øst- og Vest-Kvarter, idet Kirkepladsens østlige Side danner Skellet fra Nord til Syd og Husnumrene begynder saaledes 2 Gange med Nr. 1. Denne Ordning erstattes 1931 med tildels nye Gadenavne og nye Husnumre. 1773 nævnes Gaden, der gaar fra Vest og udmunder i den gamle Kongevej, som Hovedgade. Navnet forandres senere til Søndergade, og nu hedder den Lindegade. Nørregade, der før kaldtes Lillegade, faar Lov at beholde det nuværende Navn. Gaden, der danner et Bindeled mellem de 2 Hovedveje nord-syd, hedder nu Kongensgade. Vejen, der i sin Tid førte forbi Haverne syd for Byen, kaldtes „Bag Haverne“, og efter at de fleste Haver er blevet solgt som

Byggegrunde, faar Vejen Navnet „Præstegaardsvej“, en aldeles misvisende Betegnelse; Vejen burde have heddet „Christina Friedericka Vej“, fordi dette Navn er berettiget, det andet absolut ikke.

Da Gaderne tildels fik nye Navne, var den Tanke fremme at benytte Navne, der havde med Christiansfelds Grundlæggelse at gøre.

Eftersom Christiansfeld voksede til, bosatte sig efterhaanden Folk, der ikke hørte til Brødremenigheden, ikke altid af aandelige Bevæggrunde, men ogsaa for Vindings Skyld. De, der kom hertil for at leve sig sammen med Brødremenigheden og dens aandelige Liv, er efterhaanden gaaet op i den. Navnet Christiansfeld bruges i Nutiden af mange i Reklameøjemed, der intet som helst har med Brødremenighedens indre Liv at gøre.

I Christiansfeld blev der i de første halvtredsindstyve Aar efter Grundlæggelsen oprettet mange større og mindre Virksomheder, som dog i vore Dage ikke mere eksisterer. Christiansfeld var engang Nabobyen Haderslev en stor Konkurrent, men efter at denne By havde faaet sin Havn betydelig forbedret til Ind- og Udførsel af Handelsvarer, kom Haderslev efterhaanden paa Højde med Christiansfeld, og Bladet vendte sig til Fordel for Haderslev.

Her skal nogle af de første Erhverv nævnes:

Farveri, Lysestøberi, Kakkelovnsfabrik, Cigar- og Tobaksfabrik og Klaverfabrikation, Engroshandel i Urdele; Engroshandel i Cakao og Chokolade fra Neuchatel.

Haandværk:

Hattemager, Posementmager, Rebslager, Taarnurmager, Sølvsmed, Bogbinderi.

Det i 1777 paabegyndte Sæbesyderi har holdt sig op gennem Aarene og er i vore Dage blevet til en Sæbefabrik i stor Stil under Navnet: „Brødremenighedens Sæbefabrik“.

Det samme kan siges om Bogbinderiet, der startedes ved samme Tid, og selv om dette Haandværk ligesom

Børn i Kirkedragt

forannævnte har været paa forskellige Hænder, har det i Tidens lange Løb udfoldet sig til en storlaaet Virksomhed, der omfatter foruden Bogbinderi ogsaa et Bogtrykkeri med Sættemaskindrift; endvidere litografisk Anstalt og Æskefabrik. I denne Forbindelse kan endnu to Specialiteter nævnes, som har bevaret deres Ry indtil vore Dage, nemlig de vidt berømte Christiansfeld Honningkager. En anden Specialitet skal ikke glemmes, som ligeledes den gamle Achtnichske Slægt har fremstillet, nemlig den meget yndede hjemmelavede Konfekt af særdeles fin Aroma, som hidtil ingen har forstaaet at efterligne.

Efter at Erhvervene er nævnt, skal endnu nogle Navne paa de Næringsdrivende nævnes, der som de første Pionerer kom hertil for at stifte Bo.

Skomager Joh. Christoph, Herrnhut, Pottmager Goll, Zürich, Urmager Lüderitz, Ebersdorf, Købmand Spielweg, Cöttin, Snekker Schramm, Neusalz, Apoteker A. G. Padel, Danzig, Bager Preibsch, Löbau, Bogbinder Hans, Herrnhut, Guldsmed Tüerstig,

To Søstre i Festdragt

Gnadenfrei, Strømpevæver Frey, Basel, Parykmager og senere Honningkagebager I. M. Achtnich, Riga, Farver Rhode, Kolding, Knappemager Grønkjær, Odense. Kunstsmed Lange, Faaborg, Dr. med. Arboe, Drammen.

Ifølge Koncessionen blev 1773 den første „Kongelige Embedsmand“ indsat i sit Embede, nemlig J. G. Arndt fra Niesky og den sidste i Embedet var Ohr. Lehmann, der døde 1869.

1778 opførtes et Sprøjtehus beliggende ved Kirkepladsen, og det hører derved ogsaa til de fredede Ejendomme. 1778 oprettedes det første faste Brandkorps, hvis Sprøjte hjalp ved Slukningen af Koldinghus' Brand 1808. I Maj 1884 fik Christiansfeld et frivilligt Brandværn, og efter dets Mønster oprettedes der hist og her Brandværn ogsaa nord for den gamle Grænse.

I Efteraaret 1794 lededes Vandet i Trærørledninger (udhulede Træstammer) fra en Kilde ca. 2 km fra Byen til Springvandet paa Kirkepladsen og derfra videre, ogsaa i Trærør, til de daværende Cisterner. Foruden disse fandtes der tidligere fire saadanne, desværre er to af disse i de senere Aar blevet opfyldte. Branddamme, der er grundmurede, byggedes 1781 og er meget solide, især den ved Enkehuset, som er den dybeste af alle, 6 m; der fører en bred Stentrappe ned til Bunden; her findes en Kilde, som forsyner Dammen med frisk Vand. I Foraaret 1803 nedlagdes en Kloakledning fra Gadekrydset i Lindegade ned gennem denne. Kloakledningen ligger midt under Vejbanen i stor Dybde og bestaar af firkantede Stenfliser som Dæksler. Det lader til, at disse Stenfliser hyppigt har fundet Anvendelse i gamle Dage, idet de findes som Gulve i Kældrene hist og her, og enkelte Steder er de anvendt paa selve For-tovet, der senere er blevet erstattet med Cementfliser. Foruden nævnte Vandledning var hver Ejendom den Gang forsynet med Brønde, enkelte af disse findes endnu. 1899 erstattes Trærørledningen fra Kilden ind til Byen med Jernrør, og alle Ejendomme tilsluttes Ledningsnettet.

Da Byens Vandforbrug med Aarene steg, byggedes

1926 ved Kilden et Vandtaarn med Trykforstærker. 1948 lægges en ny, større Rørledning fra Vandtaarnet og ind til Byen og forbindes med den gamle Ledning fra 1899, der fortsat benyttes. —

Den nævnte Branddam ved Enkehuset saavel som det umiddelbart derved liggende Hus, der byggedes 1797, kommer til at vige for en projekteret Gade, der skal forbinde en ny Bydel, som ventes bebygget.

Den første Gadebelysning var Olielamper, der 1781 toges i Brug ved at man anbragte dem paa enkle Jernarme ved Gadehjørnerne og paa Kirkebygningen, som det ses paa Billedet med Kirkepladsen. 1782 og de paafølgende Aar anskaffes Lygter hængende i svære, kunstsmedede Lygtearme med Kædetræk. 1867 erstattes Oliebrændstoffet med Petroleum. 1902 sker Belysningen ved Acetylén-Gas i Lamper, der anbringes paa Lygtepæle af Støbejern. Et Minde fra gammel Tid forsvinder ved, at Lygterne med Kædetræk afskaffes. — 1923 forsynes Byen med elektrisk Lys, hvis Lampearmaturer hænger i Barduner over Gadernes Vejbane. Lyset paa Gaderne tændes og slukkes ved Hjælp af et automatisk Urværk.

Søstrehuset byggedes 1776 og blev i sin Tid i langt større Grad end nu beboet af ugifte Søstre. Søstrehusets Korsal, der ligesom Kirkesalen er holdt i hvidt, staar endnu som et Minde fra den Tid, da Brødremenigheden stod i sin største Blomstringstid. Korsalen bruges endnu. I Søstrehuset fandtes indtil 1914 et Pensionat for unge Piger, der her fik Undervisning i Sprog, Haandarbejde og Husholdning. — Efter at Søstrehuset 1. Juni 1777 var blevet færdigbygget, tog forskellige Virksomheder indenfor dets Mure deres Begyndelse, saasom: Vaskeri, Væveri, Bageri, Spinderi, Strikkeri og Landvæsensdrift. Søstrehuset udvidedes 1784 med en Øst- og 1799 med en Vestfløj.

1832 begyndtes med en Fremstilling af sirlige Papæsker i Bogstavform, delvis forsiret med Frøbroderier.

Det er alt Virksomheder, der i vore Dage har ophørt at eksistere.

Ved Siden af Søstrehuset ligger Enkehuset, bygget 1779, og dette blev 1797 udvidet med en Fløj. —

Brødrehuset, som ligger i Linde- og Kongensgade med Hovedfacaden til Lindegade (tidligere under Benævnelsen Øst Kvarter 3), er det største Bygningskompleks; det byggedes 1774 først som Et-Etages med flere Bagbygninger, 1777 forstørres Ejendommen med Paabygning af en Etage, 1793 tilbygges en Fløj, som 1801 atter udvides.

Baade Brødre-, Søstre- og Enkehuset er ofte blevet betragtet som Klostre. Mange har ment, at man i Lighed med Klostre i de katholske Lande kunde købe sig en Plads eller ved Ansøgning opnaa en saadan; men dette er slet ikke Tilfældet her. Enhver, ogsaa Ikke-Medlem, som har lejet sig Bolig her, maa selv sørge for sit Udkomme.

I tidligere Tid byggedes mere solidt end i vore Dage, saaledes har de 3 nævnte Ejendomme hvælvede Kældere under samtlige Gange.

Til Brødrehuset hørte tidligere de betydeligste Industriegrene (om de kan kaldes for Fabrikker, maa staa hen), og disse skal derfor nævnes lidt udførligere:

1775 paabegyndtes saaledes et Bomuldsvæveri, Skrædderi, Bageri, Glasskæreri, Pottemageri, Snedkeri, Garveri. Der fandtes Laasemekaniker og Guldsmed. Et Køkken til Husets Beboere indrettedes.

1777 begyndte saa Slagter, Drejer, Skomager, Taarnurmager deres Virksomheder og et Sæbesyderi anlagdes.

1784 Linnedvæveri, Farveri, Bødkeri.

1791 oprettedes ligesom ved Søstrehuset Landbrug.

1794 Blikkenslager, Karetmager, Handskemager, Lakerer og til sidst i 1807 et Strømpvæveri.

1864 Felt Kantine i Ejendommen Øst Kvarter 26.

1872 20. April aabnedes Sparekassen for Christiansfeld og Omegn med Rebslager Øster som Bogholder i

dennes Ejendom Vest Kvarter 20a. Da der her intet Pengeskab forefandtes til Opbevaring af Sparekassens Penge, blev Gemmestedet for disse i Sølvsmed Ebbesens Ejendom Øst Kvarter 26, der indtil sin Død 1877 var Medlem af Sparekassens Bestyrelse. Ebbesen opbevarede selv Nøglen til det skjulte Pengeskab, som findes den Dag i Dag.

1897 lægges Stationsbygningen til Privatbanen Haderslev-Christiansfeld midt i den parklignende Brødrehus-Have, som derved mister sin Skønhed.

Aar 1786 den 2. Maj fik Ohristiansfeld et Apotek, der først var i Brødrehuset og senere i Gemein-Logis for herefter at overflyttes i den nuværende Ejendom. I Oktober 1805 fik Apoteket kongeligt Privilegium. Aar 1937 ophørte dette, idet det ved Køb gik over i Statens Eje.

1947 startes Lindegade 11, tidl. Vest Kvarter 9, en Hjemmeindustri i Reliefarbejde udført i Gips og kolores.

Til Minde om Niels Johannes Holm blev 26. Maj 1945 en Plade afsløret paa Husfacaden af Ejendommen, tidl. Vest Kvarter 15, nu Lindegade 14.

Inskriptionen lyder saaledes:

Her boede

NIELS JOHANNES HOLM,
der skrev „Hvor salig er den lille Flok“
og stiftede Brødremenighedens danske
Missionsforening

* 3. 3. 1778 — † 26. 5. 1845

En fredfyldt Lindeallé fører os op paa Brødremenighedens Gudsager (Gottesacker), der Paaskelørdag, den 2. April 1774 indviedes ved en Begravelse.

Over Indgangsportalen staar:

„Det saas i Forkrænkelighed, det oprejses i Uforkrænkelighed.“

Paa den modsatte Side af Gudsageren rejstes 1817 en pavillonlignende Bygning, nærmest for at give

Gudsagerens Portal med Inskription

Besøgende Husly for Regnvej. Bygningen er gennem Aarene flere Gange, ogsaa hvad det arkitektoniske angaar, blevet fornyet. Der findes ialt seks omtrent lige store Kvadrater med brede Gange, som overskygges af Lindetræer og giver Dødens Have en egen Fred. Beplantning af de første fire Kvadrater fandt Sted 1773. 1869 udvidedes Gudsageren med 2 Kvadrater i den nordlige Side, disse blev ogsaa beplantet med

Lindetræer. Kvadraten til højre for Midtergangen indviedes ved en Begravelse 5. Maj 1881 og Stykket til ventre 9. April 1889.

Søstrene ligger til højre for Indgangen og Brødrene til den anden Side, Ægtefolk saaledes skilt fra hinanden. Familiegravsteder kendes ikke. Indskrifterne vender mod Solens Opgang. Der sløjfes aldrig nogen Grav.

I venstre Side af Gudsageren findes en Altan med Udsyn mod Landevejen. I tidligere Tid spillede Basunkoret Salmer paa dette Sted om Aftenen paa Kristi Himmelfartsdag.

I de to øverste Kvadrater, „den nyere Del“, er man af forskellige Grunde mere og mere gaaet over til at anvende andre Stenarter end i tidligere Tid. Selv om Anlægget paa denne Gudsager symboliserer Kristi Kors, saa findes der dog intet Kors ved Gravene, med Undtagelse af Krigergraven fra 1849.

Monumentet paa Krigergraven blev rejst 1851, men da de tyske Myndigheder 1864 tog Anstød af Inskriptionen, blev Mindesmærket af den danske Befolkning fjernet. 1910 stod det i Forsamlingsgaarden „Frøj“s Have, hvor Indskriften blev forøget med en Henvisning, at Støtten er fjernet fra sin rette Plads paa Kirkegaarden i Christiansfeld. Ti Aar senere blev den atter flyttet tilbage og opstillet med den oprindelige Inskription, der lyder saaledes:

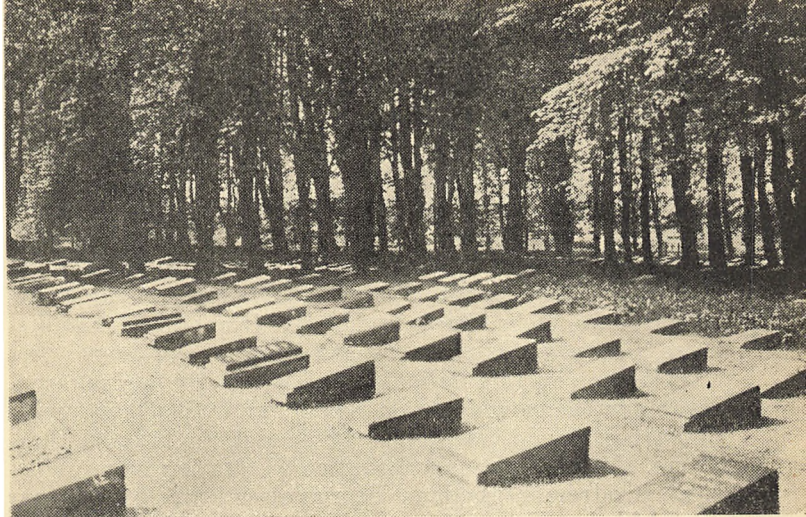
Paa Forsiden:

1849. Fred med Eder i bolde Kæmpere,
som fik Banesaaret under Slaget i og ved
Kolding den 23. April for Danmarks
retfærdige Sag.

Paa Bagsiden:

1851. Mænd af Thyrstrup Sogn satte
dette Minde over 14 af deres danske
Krigere, der her fandt Hvile.

I modsat Retning mod Øst staar en Mindesten over 8 Medlemmer af Brødremenigheden; dens enkle Indskrift lyder foruden Fødselsdatoen saaledes:

Brødremenighedens Gudsager

1914—1918

CARL HANSEN, † l'Aigle, Oise 16. 9. 14.
RUDOLF GEMUSEUS, † Flirey 6. 4. 15
ERNST LAUERSEN, † Verdun 28. 5. 16
KONRAD PETERS, † Peronne 4. 7. 16
RUDOLF SIEBØRGER, † Somme 11. 7. 16
HERMANN SCHMIDT, † Lida 29. 10. 17
ALFRED SCHMITT, † St. Hilaire 15. 7. 18
RUDOLF LARSEN † Wilskerke 14. 10. 18

Stenen afsløredes anden Paaskedag 1922.

Hvert Aar til Paaske nedlægges paa Brødremenighedens Vegne Kranse paa Krigergraven fra 1849 og ved Mindestenen.

Ved Dødsfald ringes ikke, men Basunkoret spiller om Middagen Kl. 13 foran Kirken dertil bestemte Salmer. Af Melodierne kan det høres, om den Afdøde var en gift eller ugift Broder eller Søster eller et Barn. Ved Begravelser, som holdes af Præsten, der ikke er iført Ornat, læses, som andetsteds nævnt, i Reglen den Af-

dødes Levnedbeskrivelse. Der er Korsang baade ved Begyndelsen og ved Slutningen. Den afdøde kommer ikke ind i Kirken. Før man gaar op paa Gudsageren, stilles Baaren foran Kirken, og til Basunmusik synges en Salme. Derefter ordner Følget sig efter gammel Skik; man gaar gerne fire og fire, idet Basunkoret gaar foran, derefter Skolebørnene (dog den Skik, at Børnene gik med i Sørgetoget, ophørte 1920, fordi Skolen som nævnt ikke mere staar under Brødremenighedens Ledelse); dernæst Præsten og saa Baaren, der bæres paa Skuldrene den temmelig lange Vej op til Gudsageren. Naar den Hensovede er en Søster, gaar Søstrene umiddelbart efter de Sørgende, og er det en Broder, Brødrene. Naar Følget er ankommet til Graven, læser Præsten Brødremenighedens Begravelseslitani og nævner den Afdødes Navn; der synges et Salmevers og under dette nedsænkes Kisten i Graven. Efter at Præsten har lyst Velsignelsen over Graven, synges endnu et Salmevers, og den højtidelige Handling er endt. (Jordpaa-kastelse finder ikke Sted, ej heller holdes fri Bøn ved Graven). Paa Vejen derhen og paa selve Gudsageren spilles der Salmer af Basunkoret. — Basunblæsning ved Begravelser skete for Christiansfelds Vedkommende første Gang 20. Juni 1778.

Denne ejendommelige Gudsager kan sammenlignes ved en Have med forskellige Bede. Inddelingen svarer til den levende Menigheds Inddeling i forskellige Kor.

De Døde bliver som Hvedekorn lagt i Jorden, ligesom man planter de forskellige Planter i Havens Bede, og hviler der til den store Opstandelsesmorgen.

Gudsageren giver et dybt Indtryk af Samhørigheden og det Store i Menighedens Liv, som ogsaa Døden skal bevidne.

Vi er Brødre og Søstre. —

Her skal nævnes nogle faa af de 2000 Personer, der fra 1774 og indtil vore Dage er stedte til Hvile her:

Carl Spielweg, f. 1741 i Cöthen, † 1791. Maren Lorenzen, f. Lyt-sen, f. 1763 i Daler, † 1802. Ebbe Heinsen, f. 1747 i Grelsbøl, † 1815.

Joh. G. Lüderitz, f. 1742 i Fürth, † 1822. Magdalene Malabar, f. 1774 i Moravian-garden v. Trankebar, † 1827. Andreas Øster, f. 1773 i Sønderho paa Mors, † 1840. P. Chr. Ebbesen, f. 1774 i Westerland p. Sylt, † 1856. Niels P. Hansen, f. 1806 i Nebsager, † 1873. Pieter Gormsen, f. 1815 i Zeist, † 1890. P. H. Bau, f. 1815 i Christiansfeld, † 1892. Siegmund Christoph, f. 1815 i Christiansfeld, † 1900. Bente Achtnich, f. Pasche, f. 1826 i London, † 1910. Anna B. Lindstrøm, f. Hansen, f. 1824 i Bylderup, † 1924. Fr. Martin, f. 1866 i Ephrata, Nicaragua, † 1934. Alfr. Kramer, f. 1875 i Ebenezer, Australien, † 1938. Auguste Wünsche, f. Herbrich, f. 1853 i Ny Herrnhut, Grønland, † 1941. K. Fr. Schmidt, f. 1874 i Elim, Syd Afrika, † 1943. 1945 jordfæstedes her 9 tyske Flygtninge, hvis Gravstene og og Inskription nøje stemmer overens med de øvrige.

Der findes een Sten, der ikke dækker over en Grav, det er en Mindesten for Bødremenighedens Missionsbiskop Niels Hansen Gaarde, f. 1881 i Hjartbrolund, der paa Hjemrejsen fra Øst Central Afrika døde paa det røde Hav og blev sænket i Havet der 9. 7. 1938.

Kammerherreinde von Holstein.

Kammerherreinde Christina Friedericka v. Holstein, født v. Holstein, er født 6. Januar 1741 og døde paa Favervraagaard 17. Juni 1812. Efter kongelig Bevilling stedtes hun til Hvile i sit Anlæg „Christinero“. Brødre­menigheden i Christiansfeld, der arvede Gaarden med Anlæg og Skov, satte Gravmindet; paa dette staar:

FRAU KAMMERHERRIN

CHRISTINA FRIEDERICKA von HOLSTEIN

GEBORENE von HOLSTEIN

Netztes mit Tränen des Danks dies Grab

Armen und Kranken,

Die hier schlummert, sie trug Gott nur im

Herzen und Euch.

Stille som hendes Sind var hendes Vandel,

trofast og fromt var hendes Hjerte;

de fattige var hendes Børn,

og ledsaget af deres Velsignelser og Taarer

vandrede hun hjem til Gud.

Den 6. Januar 1741 begyndte hun sit timelige Liv.

Den 17. Juni 1812 begyndte hun sit Evige.

Apocal 14, 3

Uti anima tranqvilla sic vita fuit defunctae.

In deum pia in homines benevolens ornavit

vitam benefactis. Inopes erant ei ceu liberi,

quorum grati sensus et lacrymae

sequabantur ad coelum migrantem.

Der var i sin Tid Nedgang til Kisten inde fra Kapellet bag ved Gravhøjen. Mange Ejendommeligheder i Anlægget, Indskrifter o. lign. er forsvundet i Tidens Løb. I forskellige af Husene var oprindeligt Flyvebure med Fugle. I et lille Hus sad en Dukke, forestillende en gammel Eneboer, der sad bøjet over Bibelen. Et Lysthus var bygget oppe i et Træ og kaldtes Storkereden, der var glimrende Udsigt derfra. Enkelte af Lysthusene

*Kammerherreindens
Grauminde*

var udstyrede med Spejle, og her hang en Del af de mange Billeder, der senere flyttedes til Museet og Brødremenighedens Hotel. Ved Afløbet fra det runde Springvand havde hun ladet bygge en Slags norsk Savmølle. To udstoppede Figurer, som var skuffende efterlavede, trak en Sav op og ned. Et Sted var der gravet en Kanal, og her laa i Kammerherreindens Tid Miniatur-Krigskibe for Anker. Paa Museet findes ogsaa Kammerherreindens Portechaise, hvori hun blev baaret. — Brødremenigheden i Christiansfeld mindedes Kammerherreindens Hundreaars Dødsdag i 1912 ved en Højtidelighed i hendes Anlæg Christinero.

Anlægget Christinero, hvor Kammerherreinden er begravet, ligger en halv Times Gang fra Christiansfeld. Vejen gaar forbi Tyrstrup Præstegaard til Skoven Smedeholm. Ved Præstegaarden ligger en af de meget velholdte fredede Bullader. I nævnte Skov anlagdes for nogle Aar siden en Svanedam. Vejen fører forbi denne og over Taps Aa direkte til Anlægget. Syd for dette ligger **Favervraagaard**, som bestaar af to sammenbyggede Fløje. Hovedbygningens Dør, Ovne og Paneler er i Rokoko, den nyere Fløj i Empire. Kastaniealléen, der i sin Tid førte fra Favervraagaard ned til Anlægget, blev 1919 sløjft og 1938 atter sat istand og Lindetræer plantede.

Slægten von Holstein stammer fra Mecklenburg og er af Uradel. Kammerherren paa Favervraagaard og hans Gemalinde tilhørte begge Linien von Möllenhagen. Deres Bedstefader var Johan Georg v. Holstein til Möllenhagen, en Tid Amtmand i Tønder, tillige 1712—1730 dansk Statsminister. En Søn af ham var Ministeren Johan Ludvig v. Holstein til Ledreborg. Johan Ludvig v. Holstein var Tipoldefader til den danske Konseilspræsident v. Holstein, der døde 1911. Johan Georg v. Holstein havde 11 Børn, deribl. Carl (f. 1700, d. 1763) og Friedrich Wilhelm (f. 1703, d. 1767) henholdsvis Fædre til Kammerherre Christian Friedrich og Kammerherreinde Christina Friedericka v. Holstein paa Favervraagaard. Kammerherren døde 1798 57 Aar gammel og bisattes i Lübeck. Han efterlod ikke Børn eller Livsarvinger. Kammerherreinde v. Holstein døde 1812 paa Favervraagaard, 71 Aar gammel. Hendes kristelige Sind saavel som hendes store Godgørenhed giver sig det kraftigste Vidnesbyrd i hendes sidste Vilje, saaledes som hun har nedlagt den i Testamentet, der til alle Tider vil vidne om, at **Christina Friedericka v. Holstein** var en af vort Folks ædlestes Kvinder.

Brødremenighedens Museum er bygget 1907, før den Tid var den store Samling anbragt paa et for Publikum

lidet tilgængeligt Sted. 1935 anbragtes paa Husets Facade **G r e v Z i n z e n d o r f s V a a b e n**, udført i Tegning og Farve nøjagtig efter Originalen. — Stueetagen benyttes som Brandstation. Føreren bor paa Museet, som er aabent hele Sommeren. Adgang 50 Øre; sluttede Selskaber pro Persona 25 Øre. Medlemmerne af **Dansk Vandrelaug** har enkeltvis Adgang for 25 Øre. (Her skal nævnes, at siden 1937 findes et Vandrehjem i Enkehusets, under den første Verdenskrig ødelagte, Korsal).

Paa første Sal i Museet er Brødremenighedens Missionsmarker repræsenteret ved en righoldig Samling. Paa anden Sal findes en større Samling af forskellige Genstande, der nærmest koncentrerer sig om selve Brødremenigheden ned gennem de svundne Aar.

Af den store Samling skal følgende fremhæves:

Fra Grønland: Model af Grønlænderhuse med Inventar. Slæder, Kajakker, Konebaade. Fint forarbejdede Sælskindsdragter. En Bog med 24 Billeder tegnet og koloreret af en Grønlænder, der kun havde venstre Haand. Grønlandske Seddelpenge. Husgeraad og Redskaber. En Hvalrostand med indgraveret Aarstal 1733-1933. En Dukke, der forestiller en Grønlænderinde.

Labrador: Kvindernes Dragter, Brudeudstyr, Model af Eskimoernes Vinter- og Sommerhuse.

Alaska: Regnfrakker af Sælhundstarme, Slæde og Kajakmodeller.

Tibet: Mandarin-Hue, Tibetisk Statssegl, har tilhørt Dalai-Lama i Lhassa. En Amulet med Buddhas Billede.

Moskitokysten: Model af Indianer-Huse, Kalabasser. Sværdfisk. Indianske Buer og Pile.

Australien: Model af Skib med Sideliggere. Spyd. Australnegrenes Fyrstøj.

Surinam: Dunke, Krukker, Vaser og Kalabasser. Busknegrenes Afguder.

Syd Afrika: Kafferhøvdingen Zibis Spadserestok. Servietringe af Frø og Perler.

Unjamvesi: En udstoppet Løve. Kastespyd. Kunstfærdige Kurvearbejder og Smykker. En Dansetromme og en Aandetromme. Amuletter som Beskyttelse mod Løver og Leopard.

Endvidere forefindes paa Museet en Samling Skrifter, der er udkommet paa Missionsmarkerne.

I Folkemuseet paa anden Sal bl. a.:

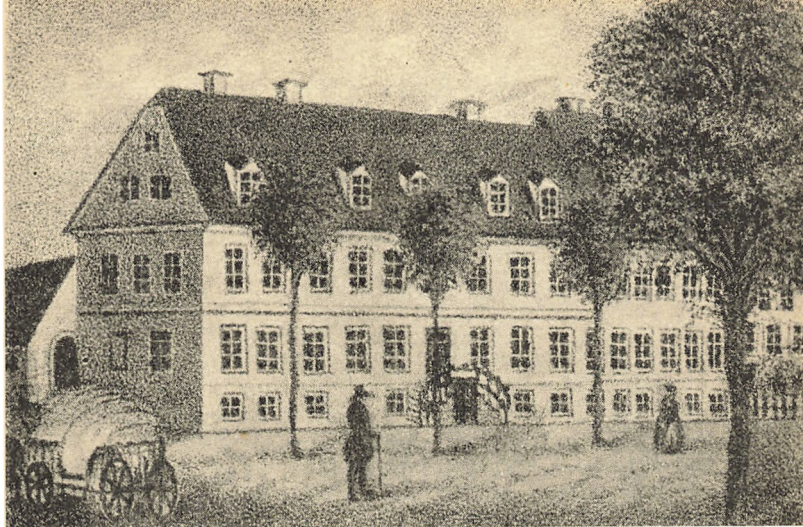
Billeder af Statsoverhoveder under hvis Regeringstid Christiansfeld har bestaaet. Flag, der har været brugt i de for Christiansfeld skiftende Tider. Billeder fra Krigsaarene 1848, 49, 50 og 1864. Kobberstik af de danske Konger lige fra Sagnkongerne Dan, Uffe og Skjold og op til den nyere Tid. Malerier fra Favervraagaard (der eksisterer intet Maleri af Kammerherreinden). Kammerherreindens Portechaise, antike Spejle.

Desforuden findes endnu paa første Sal et Værelse, adskilt ved en Portiere fra de øvrige Rum, som gemmer Genstande specielt fra det gamle Christiansfeld. Her findes en glasseret Lerkakkelovn, tilvirket her i Christiansfeld. I mange Hjem findes disse endnu bevarede. Fra Slutningen af det 18. Aarhundrede blev der fremstillet Ovne af forskellige Slags, sammensatte af glasserede, oftest marmorerede Lerkakler, af hvilke enkelte har Relief-Ornamenter.

Museets store Samling, der er en Seværdighed af Rang, ejes med Undtagelse af nogle faa Genstande af Brødremenigheden i Christiansfeld. Det betragtes som en Selvfølge, at enhver, der gæster Byen, ogsaa aflægger Museet et Besøg.

Brødremenighedens Hotel blev bygget 1773 som „Gemein Logis“ og har oprindelig ikke været Hotel, men er bygget som Gæstgivergaard (Gasthof) for Vennerne, der kom til Brødremenighedens Festdage, og den Gang kom der mange og særlig langvejs fra. 1778 blev Gæstgivergarden udvidet ved en Tilbygning, men først da Landevejen Haderslev-Kolding som allerede nævnt anlagdes 1854, gik man over til Hoteldrift og paasatte samtidig Bygningen en Etage. At netop Hovedvejen kom til at gaa gennem Christiansfeld skete ved en Ansøgning fra Brødremenighedens Side. Den gamle Kongevej, ogsaa kaldet Hærvejen, gik før øst om Byen, enkelte Vejstykker findes endnu hist og her.

Baade 1880 og 1899 maatte Hotellet atter udvides ved to Sidebygninger. Den i 1854 opførte Rejsestald ved

Gemein Logis Aar 1860

Hotellet maatte 1940 give Plads for den voksende Biltrafik.

Hotellet har haft mange forskellige Gæster indenfor sine Mure.

Af Hotellets Kronik skal her, indtil 1864, følgende nævnes:

1804: d. 22.—23. Juni Arveprins Frederik med Børn og Følge. — 1805: d. 12.—13. Jan. Gustav IV af Sverige med Dronning og Følge. — 1807: Prins Bernadotte (senere Konge af Sverige). — 1807: fra 23. Aug. Udenlandske Gesandters Opholdssted — under Københavns Belejring. — 1808: fra April til Oktober: Det kongelige Feltkommissariat (Efter Koldingshus's Brand). — 1809: d. 23. Okt. Frederik VI med Kgl. Familie. — 1812: d. 12.—13. Jan. Gustav IV af Sverige med Dronning og Følge. — 1807: Jan. Kosakgeneral Tettenborns Hovedkvarter. — 1817: d. 3. Aug. Frederik VI med Kgl. Familie. — 1818: d. 18. Juni Frederik VI med Kgl. Familie. 1831: d. 8. Juni Frederik VI med Kronprinsen. — 1838: d. 28. Novbr. Kronprins Christian og Kronprinsessen. — 1840: d. 3.—4. Aug. Christian VIII med Dronning og Følge. — 1848: d. 15. April Frederik VII med Ministre og Hestgarde. — 1858: d. 29. Septbr. Frederik VII med Følge. — 1863: d. 3. Okt. Frederik VII med Gemalinde. — 1864: 3. Juli Hærfører Prins Friedrich Karl af Preussen.

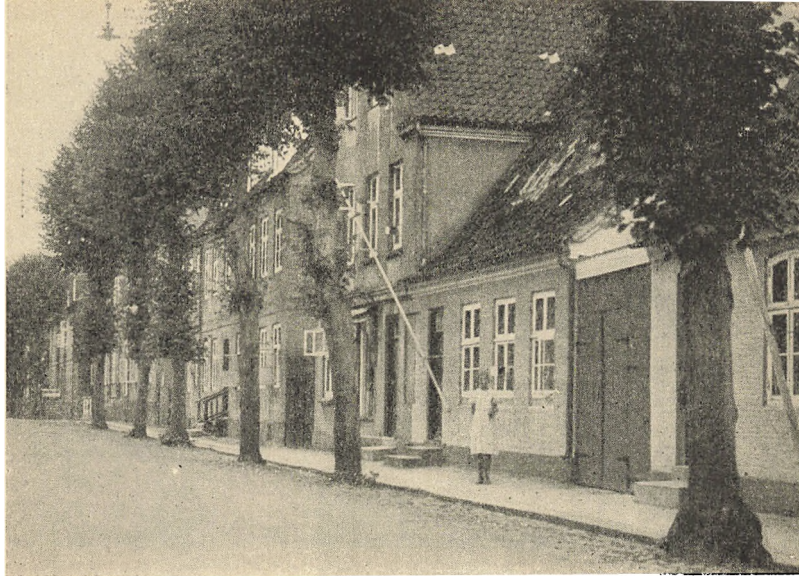
Den 18. Juli 1864 Klokken 3 om Morgenen fandt paa Hotelværelse Nr. 10 den saakaldte „Christiansfeld Konvention“ Sted, der udløste Vaabenstilstanden fra 20.—31. Juli, hvorpaa man 1. August i Wien enedes om Fredspræliminærerne, og den endelige Fredsaktion fulgte saa 30. Oktober s. A. Den nye Grænse sattes ca. 3 km nord for Byen for 56 Aar efter atter at flyttes.

Dersom man fra Lindegade vil ind i Hotellet, gaar man op ad den brede Granittrappe, der er udstyret med et smukt Smedejernsgelænder, og kommer gennem den monumentale Egetræs-Barokdør ind i den lille Vestibule, som ved sin enkle, men fornemme Udformning giver den indtrædende det første og blivende Indtryk. Vestibulen prydes i det ene Hjørne af et sammelt Standur, fremstillet hos Lüderitz i Christiansfeld. Fra Vestibulen gaar man til venstre ind i den store, nye Restaurant. Dette Lokale, der er skabt ved at slaa flere mindre Lokaler sammen til eet stort, er et stilrent Empire Interieur. — Paa Væggene er der ophængt enkelte udvalgte Kobberstik fra Kobberstiksamlingen, der i sin Tid har tilhørt Kammerherreinde von Holstein paa Favervraagaard.

Riddersalen, som findes paa første Sal, er ligeledes holdt i Empire. Paa Væggene er der ligeledes anbragt enkelte af de gamle Kobberstik.

Krigsaarene fra 1807—1918.

De forskellige Krige medførte meget af Savn, Uro og Angst. Vi begynder vor Oversigt med Napoleonskrigene, hvori Danmark 1807 blev indviklet. For Christiansfelds vedkommende var det nogle frygtelige Dage at opleve, idet de vilde Folkeslag fra Don og Ural i Dagene fra 7.—16. Januar 1814 i et Antal af 3000 ved Gennemmarchen brugte Byens Gader og Huse som Opholdssted, baade Dag og Nat. Baade i forrige og i denne Verdenskrig har der været Folk fra samme Egne her i Byen.

Parti af Nørregade

Lignende Skæbner som her nævnt maatte den Gang andre Brødremenigheder lide, saasom Neusalz 1759, Ebersdorf 1806 og Gnadenfrei 1813.

Saa oprandt Trearskrigene 1848—50. I 1848 maatte, foruden en hel Del andre Ejendomme, ogsaa Kirkesalen tages i Brug til Indkvartering og Brødrehusets Korsal til Lazaret. 1849 og 50 maatte Kirkesalen dele samme Skæbne: at blive anvendt til Lazaret. 1864 var der atter Indkvartering. Tolv af Menighedens Medlemmer blev indkaldt, hvoraf een, nemlig **C o n s t a n t i n H a n s e n** ikke kom tilbage, men faldt i Dybbøl Skanser.

1870 udbrød den tysk-franske Krig. Syv Medlemmer drog ud, og de to blev paa Slagmarken, det var: **E u - g e n P a d e l** og **W o l d e m a r S c h u m a n n**.

1914 udbrød den første Verdenskrig, og i denne deltog mange Medlemmer af Menigheden, hvoraf de 8 ikke kom hjem, deres Navne er allerede nævnt.

Ogsaa paa anden Maade berørtes Christiansfeld af

Søndergade Aar 1880

Krigen, idet samtlige Privathuse belagdes med Indkvartering. Under Krigen 1914—18 indrettedes Massekvarter i Brødrehusets og Enkehusets Korsale, som der ved ødelagdes, ogsaa Søstrehusets Sovesal maatte tages i Brug. Da Krigsmyndighederne forgreb sig paa Landets Kirkeklokker, maatte 1917 den største af Kirkens Klokker afleveres; den kom dog 1919 tilbage i uskadt Stand. Kirkens 2 Klokker leveredes 1894 fra Brødremønheden Kleinwelkas Klokkestøberi.

1880 blev der anlagt en Landevej til Frørup, før gik den gennem Tyrstrupgaard til nævnte By, og 1882 blev Landevejen til Aller anlagt.

1872 blev Christiansfeld „Flække“.

Krigsaarene fra 1807—1918 er nævnt, derfor skal ogsaa Aarstallene 1940—45 omtales, der har indpræget sig i Historien med al deres Gru og Ødelæggelse, som dog vor By er blevet forskaanet for. Ligesom i de forrige, blev Byen ogsaa i den sidste Krig hærget af Ind-

kvarterer, der ligesom Flvgtuingene, der fulgte i Hælene, har efterladt sine Spor.

Foruden Christiansfeld findes der endnu 4 „Flækker“ i Sønderjylland, nemlig Augustenborg, Højer, Nordborg og Løgumkloster. —

Brødremenigheden i Christiansfeld har været beæret med Kongebesøg i Aarene 1805, 07, 09, 17, 18, 31, 40, 48, 58 og 63 samt 1920 og de følgende Aar indtil 1939.

Den 10. Juli 1920 var **Christiansfeld** den **første** og **eneste** By, hvor **Kongen** holdt sit Indtog paa den **hvide** Hest, netop denne lille Brødremenigheds By, som er opnævnt efter en af Kongens Forfædre. —

Vor Skildring af **Christiansfeld** er nu tilendebragt; vi har i korte Træk fulgt Byens Udvikling og Tilbagegang i de svundne 175 Aar. Trods al den Modgang, **Brødremenigheden** i Christiansfeld har gennemgaaet, forbliver **ene** og alene **denne** at være Tiltrækningspunktet for de Tusinder, der aarligt gæster vor lille By.

*Byplanen over Christiansfeld
findes paa næste Side.*

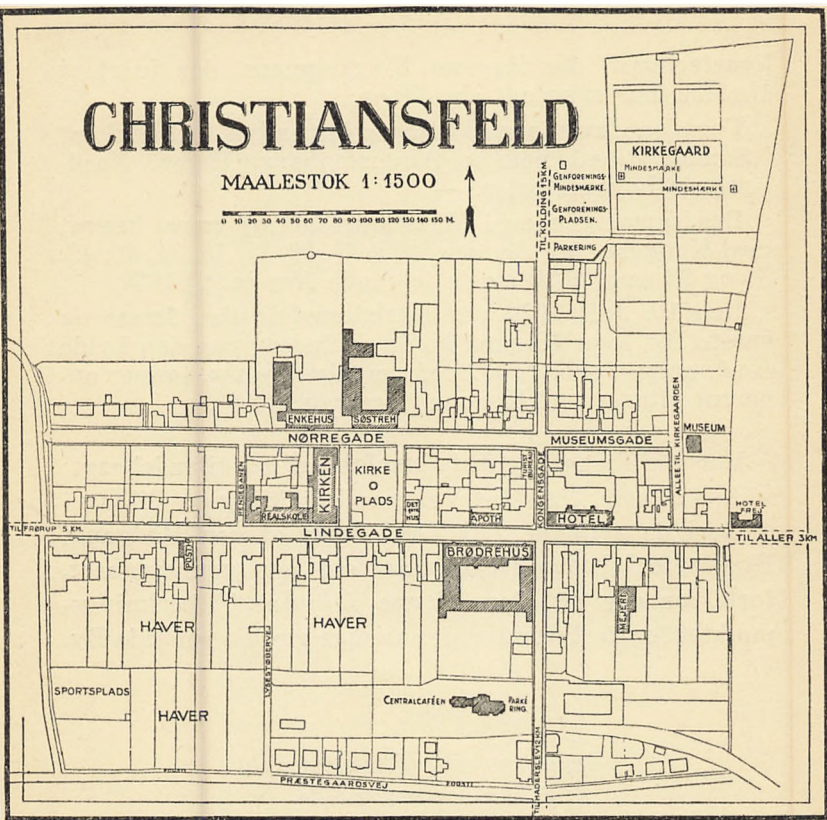
CHRISTIANSFELD

MAALESTOK 1:1500

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 110 120 130 140 150 M.

- GENFØRINGS
- HANDELSMÆRKE
- GENFØRINGS
- PLADSEN.

Fr. Martin's Bog- og Stenrykkeri
Christiansfeld